

JOEEP

e-ISSN: 2651-5318

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joeeep>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Liberalizmin Tarihsel Seyri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi

*The Historical Course of Liberalism in Turkey and the 1929 World Economic Crisis*Sait Ebinç^{a,*}^a Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, 65080, Van / Türkiye
ORCID: 0000-0003-3529-921X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Aralık 2023

Düzeltilme tarihi: 5 Mart 2024

Kabul tarihi: 22 Mayıs 2024

Anahtar Kelimeler:

Siyasal Liberalizm

1929 Krizi

Devletçilik

Serbest Cumhuriyet Fırkası

ARTICLE INFO

Article history:

Received: Dec 7, 2023

Received in revised form: March 5, 2024

Accepted: May 22, 2024

Keywords:

Political Liberalism,

1929 Crisis

Statism

Free Republic Party

ÖZ

Bu makalenin konusu iki temel sorunsal etrafında temellendirilmiştir. Birincisi Türkiye’deki liberal ideolojinin düşünsel gelişimi birey ve toplum ilişkisi bağlamında liberal ideolojinin toplumsal karşılığı incelenmektedir. İkinci sorunsal ise Türkiye’de 1929 Dünya Ekonomik krizi ortamında liberal ilke ve amaçlarla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulduğu ekonomik ve siyasal koşulları analiz etmektedir. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulma gerekçeleri toplumsal ve siyasal koşulların doğal evrimi içinde mi oluşmuştur? 1929 ekonomik kriz koşullarında Mustafa Kemal Paşa tarafından liberal bir parti kurulması, Batılı liberal kampa bir mesaj mıydı? Otoriter bir dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi liberal bir parti kurma girişimi, demokrasiye ve çok partili düzene olan inançtan mı kaynaklanıyordu? Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması muvazaalı güdümlü bir girişim miydi? Bu makalede bu tür sorulara hem tarihsel hem de metodolojik perspektiften cevap verilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The subject of this article is grounded in two fundamental inquiries. Firstly, it examines the societal resonance of liberal ideology within the context of the relationship between the individual and society, focusing on the intellectual development of liberal ideology in Turkey. Secondly, it analyzes the economic and political conditions under which the Free Republic Party, founded with liberal principles and objectives, emerged in Turkey amidst the 1929 World Economic Crisis. Was the establishment of the Free Republic Party in an authoritarian environment a calculated and guided endeavor? This article attempts to address these questions.

1. Giriş

Bu makalenin amacı Türk siyasal düşünce geleneği içinde Liberal düşüncenin gelişim süreçlerini Osmanlı’dan Cumhuriyet’e analiz etmektir. Liberal düşüncenin hangi teorik kaynaklardan beslendiğini Osmanlı’nın Batılılaşma sürecinde Liberal ideolojinin nasıl bir idrak çerçevesi içinde kavrandığı soruları analiz edilecektir. Geleneksel imparatorluk yapısı içinde Liberal düşüncenin neden kendi tipini ve kurumlarını oluşturamadığı sorusu hem düşünsel hem toplumsal bakımdan tartışılacaktır. 19. yüzyılın

yükselen sınıfı olan burjuvazinin dünya görüşü ve toplum tasarımı bir sonucu olarak gelişen Liberal düşüncenin kavram ve kurumlarını geleneksel bir İmparatorluk yapısı içinde ne anlama geldiği karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Liberal düşüncenin teorik kaynakları kadar toplumsal ve siyasal kurumları bakımından ulus devletlerin hem nedeni ve hem de sonucu olan Liberal düşüncenin Osmanlı Aydınlarının İmparatorluğu yıkılmaktan kurtaracak bir çözüm olarak savunmalarındaki düşünce ikilemleri ve zihniyet sorunları bu metinde tartışılacaktır. Batılılaşma sürecinde pek çok Osmanlı aydını modernleşme

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: saitebinc@yyu.edu.tr

Atıf/Cite as: Ebinç, S. (2024). Türkiye’de Liberalizmin Tarihsel Seyri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(1), 285-302.

This article is published under the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) licence. Anyone may reproduce, distribute, translate and create derivative works of this article (for both commercial and non-commercial purposes), subject to full attribution to the original publication and authors.

projesi olarak liberal düşünce ve kurumları imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmanın çaresi olarak görüyorlardı. Fakat imparatorluk yapısına eklemeye çalışılan liberalizmin kurumları İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamak yerine Gayrimüslim azınlıkların kendi ulusal bağımsızlıklarına hizmet eden ve imparatorluğu parçalayan bir ideolojeydi. Liberalizm bu yönüyle devleti yönetenler nezdinde ikilem oluşturan bir ideolojeydi. Osmanlı aydınlarının Batılılaşmanın getirdiği zihin dünyasında oluşan bu ikilem sadece toplumsal ve siyasal kurumlar düzeyinde değil kimlik ve kişilik düzeyinde de yabancılaşma ve zihinsel anlam yitimine neden olmaktaydı. Bu metnin bir amacı da bu konular üzerine yeniden düşünmeye amaçlamaktadır.

Osmanlı'nın iki asırlık batılılaşma sorununda kurumlar ve ideolojiler düzeyinde literatür oldukça zengin olmasına rağmen geleneksel imparatorluk yapısına ulus devlete ait kurumların aşılması sorunu hem felsefi bakımdan hem toplumsal bakımdan anakronik bir sorun olduğu tartışması çok fazla üzerinde sarfi zihin yapılmış bir konu değildir. Bu nedenle bu makale bu alandaki boşluğu doldurmak gibi bir amacı da taşımaktadır. Makalenin ikinci temel konusu 1929 Dünya Ekonomik Krizi ortamında Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi liberal bir parti kurma girişiminin tarihsel, toplumsal ve siyasal koşulları analiz edilmektedir. Kriz koşullarında bütün dünyada liberal politikaların ve tezlerin eleştirilip meşruluğunun tartışıldığı bir ortamda Türkiye'de SCF gibi bir partinin kurulma gerekçeleri tartışılmıştır.

Bu çalışmanın temel sorunlarına yanıt bulmak için Liberal ideolojinin teorik ve düşünsel kaynakları ve kurumlarına nispetle Türkiye'deki liberal düşüncenin konumu analiz edilmiştir. Türkiye'de Liberalizmin tarihsel seyrini analiz etmek için Osmanlı modernleşmesi toplumsal meşruyet ilişkileri hem düşünce tarihi bakımından hem de toplumsal değişim bakımından tarihsel ve metodolojik olarak analiz edilmiştir. Bu analizin yönetsel birimleri liberal düşünce, birey-birey ilişkisi birey-toplum ilişkisi birey-devlet ilişkisi bağlamında kendi özgün tarihleri içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalarda kullanılan yöntemin kategorilerinden biri de "zihniyet" kavramıdır. Zihniyet kavramı tarihsel süreçlerdeki kısa vadeli gündelik değişimlerden çok uzun süre gerektiren yapıları analiz etmekte kullanılan bir kavramdır. Bu nedenle bu makalede *zihniyet* kavramı anahtar kavramlardan biri olarak kullanılmıştır. Yöntemsel olarak *zihniyet* kavramının kullanılmasının amacı Liberal ideolojinin temel ilkelerinin Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde ne düzeyde varlık alanı bulup bulmadığıdır. Liberal düşünce ve kurumlarına karşı Cumhuriyet'in ilk yıllarında nasıl vaziyet alındığı bu yöntemle karşılaştırılmıştır.

Tanzimat döneminden itibaren Batılı eğitim almış ve dünya görüşlerini bu çerçevede oluşturmuş aydınlar, "Hürriyet" kavramını bir çözüm reçetesi olarak görmekteydiler. Ancak Meşrutiyetin ilanıyla birlikte anayasal düzenin sorunları tek başına çözecek bir reçete olmadığı anlaşıldı. Bu gerçek, daha sonra İttihat ve Terakki aydınları tarafından da fark edilecekti. II. Meşrutiyet sonrasında hürriyet ikliminin

meyvelerini tatmadan, 31 Mart Vakası ve 1911 Trablusgarp Savaşı gibi olaylarla karşılaşıldı. Daha sonra Atatürk'ün Nutkun'da "Büyük harbin uzun seneleri" ifadesiyle ifade ettiği zorlu dönem başladı (Nutuk, 1999: 3). 1911 Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren, 30 Ağustos 1922 zaferine kadar geçen on bir yıllık savaş koşullarında, sanayisi gelişmemiş ve sermaye birikimi zayıf bir devletin, nitelikli insan gücünün büyük bir kısmı savaşlarda kaybedilmişti.

Cumhuriyeti kuran kadronun siyasal formasyonları ve dünya görüşleri, başta Atatürk olmak üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde şekillendi. Cemiyet, modern mekteplerde eğitim almış neredeyse tüm aydınların katılımıyla, II. Abdülhamit'in istibdadına karşı çeşitli düşünce ve eğilimlerin politik zemini haline geldi. Cemiyet içinde yer alan asker ve bürokratik elitlerin temel amacı, devletin çökmesini önlemektir. Toplumsal ve ekonomik çöküşün başladığı siyasal değişim sürecinde, çözüm genellikle siyaset kurumu üzerine yoğunlaştığından, düşünceci ana odak noktası da siyasal alandı. İttihat ve Terakki cemiyetinin siyasal düşüncesi kuramsal bir bütünlükten uzak katı bir pozitivizmden başlayarak İslamcılığa kadar uzanan çeşitli modern ideolojilerin bir bileşkesiydi. Ancak bu farklı düşünce eğilimleri genellikle sistemli bir felsefi bütünlük içermiyor, daha çok günlük ihtiyaçları karşılayacak şekilde eklektik ve pratik bilgiyle sınırlıydı. Bürokrasinin temel kaygısı ise yeni bir düzeni kurmaktan çok "Devlet-i Aliye'yi yıkılmaktan kurtarmanın çaresi olarak görüyorlardı. Bürokrasi Batıdaki gibi bir iktisadi sınıf olmadığı için modernleşme süreçleri toplumun geniş katmanları tarafından destek bulamadı. Cemiyetin Dünya görüşü modernleşmeci olmasına rağmen toplumsal yapının yerleşik kurumlarını değiştirecek bir kararlık içinde zaten bulunamazdı (Çavdar, 2004: 40).

Tanzimat döneminden başlayarak, batılılaşma projelerinin çoğunda benzer bir ikilemin varlığı gözlemleniyordu. Aydınlar, modern mekteplerde eğitim alarak, imparatorluğun şehirli orta sınıfına mensup gençler arasında oluşmaya başlayan bir düşünce etrafında toplandılar. İttihat ve Terakki içindeki farklı eğilimler, imparatorluğu parçalamaya çalışan batılı güçlere karşı birleşmeleriyle birlikte diğer bir ortak paydaları II. Abdülhamit istibdadına karşı olmalarıydı. İttihat ve Terakki içindeki farklı eğilimler içinde bütünlük arz eden bir düşünceye sahip olan Ziya Gökalp ve onun geliştirdiği düşünce sistemi istisnayıydı. Ziya Gökalp, 19. yüzyılın sonlarında imparatorluğun çağının bittiğini ve yeni bir uluslar ve ulus devlet çağına girildiğini ön gören aydınlardan biriydi. Gökalp batılılaşma sürecini eleştirirken, sistemin, geleneksel kurumlarla modern kurumları yan yana yaşatma çabasının sadece yüzeysel ve biçimsel olduğunu savunuyordu. Bu ikilemin sadece askeri ve bürokratik kurumlarla sınırlı kalmadığını, toplumsal ve kültürel bir değişim olmadan değişimin tam anlamıyla gerçekleşmediğini belirtiyordu (Berkes, 1954: 382).

19. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa'da ikinci anayasal devrimler çağıydı. Fransız Devrimi'nden sonra ikinci kuşak ulus devletlerin inşa edildiği bir dönemdi.

Aydınlanma düşüncesinin pozitivist felsefesi, Batıyı örnek alan bütün siyasi oluşumların temel esin kaynağı haline geldi. İttihat ve Terakki mensupları Ziya Gökalp hariç çağdaş toplumların nihai ve mantıksal zorunluluğunun tam farkında olmasalar bile ulus ideolojisinin kurumlarını imparatorluk siyasi yapısına aşılama çabalayan bir oluşumdur (Berkes, 1954: 382). 19. yüzyılda modern uluslar olarak ortaya çıkan toplumlar, imparatorluklar çağının sona ermesiyle birlikte sekülerleşme ve demokratikleşme süreçlerinin sonucunda tamamen yeni oluşumlar olarak ortaya çıktılar. İttihat Terakki'nin İslamcılardan Batıcılara ve Türkçülere kadar uzanan aydınları arasında, politik sorunlar söz konusu olduğunda hepsinin gönüllerinde birleştikleri ikinci bir ortak payda Osmanlılık oldu. Osmanlılık, imparatorluktan ayrılmalarını engellemek için kullanılan ara bir stratejiydi. Ancak, Balkan Savaşları'ndan sonra Rumeli'nin tamamı ayrıldığında Osmanlılık etrafında bir zemin kalmadı ve Türkçülük daha belirgin hale geldi (Akşin, 2007: 56).

Tanzimat döneminden itibaren başlayan batılılaşma hareketleri, toplumsal tabana nüfuz edemedi sadece bazı kurumlarla sınırlı kaldı. Batılılaşmanın toplumsal tabanda karşılık görmemesinin temel nedenini Ziya Gökalp, kültür ve medeniyet farklılaşmasına bağlı olarak açıklıyordu (Heyd, 2002:53). Kurtuluş Savaşı sonrasında, muhafazakârlar ikiye ayrılmıştı. İslam ümmetinin şeriatı geri dönüşünü savunanlar ve liberal düşünceyle Batılılaşma fikrini destekleyenler arasında bir ayrım ortaya çıktı. Ancak, bu iki farklı görüşü seküler bir temelde birleştirme olanağı sınırlıydı. Mustafa Kemal liderliğindeki kadro, Cumhuriyeti ilan ederken, farklı görüşlere rağmen, devletin dayanacağı meşruiyet temelini millet olacağını belirledi. Fakat, Cumhuriyetin ilk yıllarında millet kavramı henüz geniş kitleler tarafından benimsenmemişti (Çavdar, 2004: 84). Bu nedenle, ulus ve ulus bilincini inşa edecek modern bir proje hayata geçirilmeye başlandı. Aydınlanma düşüncesine dayalı olarak, Rousseaucu bir anlayışla ulusun inşası için gerekli olan yurttaş yetiştirme projesi, modern yöntem ve pedagojilerle uygulanmaya başlandı. Ancak, bu inşa süreci kolay olmadı ve özellikle ilk yıllarda, Lozan Barış Antlaşması'nın bazı maddelerine ve Lozan'da İsmet İnönü'nün temsilci olarak bulunmasına karşı çıkanlar ikinci grup içinde yer alanlardan oluşmaktaydı.

2. Liberalizmin Düşünsel Kökleri

Modern bir ideoloji olarak liberalizm tarihsel olarak düşünsel ve teorik kaynaklarını John Locke, Adam Smith gibi İskoç Aydınlanması düşünürlerinden almaktaydı. Liberalizmin iktisadi ve toplumsal kuramı Anglo-saksonlar tarafından geliştirilse bile bu düşünce sisteminin felsefi çerçevesi özellikle akıl ve özgürlük nosyonu Immanuel Kant tarafından bütünlüklü bir yapıya kavuşturuldu. Liberalizmin iktisadi ve siyasi kaynağı her ne kadar Anglo-Sakson geleneğinin vatani olan İngiltere olsa bile bu düşünce daha sonra kıta Avrupa'sında teorik sınırları genişletilerek geliştirildi. Özellikle Kant'ın Liberal teoriye çok önemli bir katkı sağladı. (Erdoğan, 2005:24) Kant

bireysel autonomy (özerklik) ve bireylerin ahlaki değeri bakımından eşitlik kavramıyla evrenselci adalet anlayışını akılcı rasyonel bir temele dayandırdı. Bu nedenle Kant'ın liberalizmin rasyonel temellendirmesini yapan bir filozof olarak nitelendirildi. (Erdoğan, 2005: 25). Liberalizm kuramsal çerçeve olarak Kapsayıcı liberalizmin ve siyasi liberalizm olarak iki başlık altında tasnif edilmektedir. Kapsayıcı liberalizm anlayışına göre Liberalizmi siyasi ilke ve kurumlarla sınırlamak yerine, onu kapsayıcı bir dünya görüşü olarak kabul eder. Buna bağlı olarak "iyi yaşam" a ilişkin maddi ve kuşatıcı değerler sistemine atıf yapar. Klasik liberallerin çoğu liberalizmi siyasi bir doktrin olarak görürken, "modern liberaller" arasında siyasi liberalizm yanlıları kapsayıcı liberalizmi doktriner ilkedeki çok pratik süreçler üzerinden tanımlarlar. Bu iki yaklaşımı ayıran özelliklerden biri de modern liberaller devlete klasik liberallerden daha fazla rol biçerler. Başka bir ifadeyle modern liberaller refah devletinden yana olan sosyal liberallerdir. Refah Liberalizminin en önemli temsilcileri ise J. Rawls. B. Barry ve R. Dworkin'dir. Devletin sosyal işlevini özerklik temelinde meşrulaştıran Joh Rawls gibi düşünürler bu grupta yer alırlar. Fakat her iki grup ta serbest piyasa, bireysel özgürlük, çoğulculuk anayasacılık ve hukukun üstünlüğü ilkesinde birleşirler (Erdoğan, 2005: 27) Liberalizmin temel siyasal öznesi olarak birey modern bir toplumsal projeydi. Başka bir ifadeyle liberalizmin toplum ve dünya tasarımı esas özne ne aile ne toplum ne topluluk esas olan bireydi. Diğer toplumsal kategoriler bireyden dolayı ikincil kategori olarak sıralanır (Toker, 2005: 103)

Liberalizmin çoğulculuk ilkesini sistematik bir kuram olarak değerlendiren en önemli düşünürlerden biri Isiah Berlin'dir. Berlin'e göre çoğulculuktan kast edilen "ahlaki çoğulculuk" veya "değer çoğulculuğudur. Bu bakış açısına göre çoğulculuk temel insani değerlerin çoğulluğunu varsayar. Bu çoğulluk anlayışı objektif bir durum olarak bireyler veya gruplar tarafından izlenen ahlaki amaçların çeşitliliğinin kabul edilmesini öngörür. Bu teorik temellendirmeler daha çok Isiah Berlin'in tezlerine dayandırılır. Isiah Berlin'in liberalizmle ilgili temel görüşlerinden biri "negatif özgürlük" yaklaşımıdır. O'na göre çoğulculuğu, belli bir grubun tanımlanmış olduğu iyi anlayışına bağlanamaz. Çünkü iyi anlayışına zorunlu olarak bağlı olmak pozitif bir özgürlük mantığının sonucudur. Oysa negatif özgürlüğe dayanan bir siyasi düzen herkesin kendi "iyi" anlayışına göre yaşamasına izin verir. Isiah Berlin'e göre çoğulcu anlayış için egemen irade ahlaki olarak normu dayatamaz. Isiah Berlin liberal özgürlüğü iki özgürlük kavramının orijinal versiyonunda, özgürlüğü bir kişinin arzularını yerine getirmesinde engellerin olmaması olarak tanımlar (Berlin, 1995: 30) Normal olarak, başka bir insan veya insan grubu tarafından insanın özgür faaliyeti engellenmediği ölçüde, özgürlük alanının sınırları tayin edilmiş olur. Bu anlamda siyasi özgürlük, sadece bir insanın diğerleri tarafından özgürlük alanı engellenmeden hareket edebileceği alanıdır. Eğer başkaları tarafından öz bilinçli bireyin özgür iradesiyle yapabileceği şeyi yapması engellenirse, özgürlükten söz

edilemez. Özgürlük alanı diğer insanlar tarafından belirli bir asgari düzeyin ötesine daraltılırsa, zorlanmış hatta köleştirilmiş sayılır. Bu anlamda özgür olmanın anlamı diğerleri tarafından müdahale edilmemesidir. Müdahale edilmeme alanı ne kadar geniş olursa, özgürlük alanı o kadar geniş olur (Berlin, 1995:169). Özetle Berlin'in negatif özgürlük tanımı bireyin herhangi bir keyfi engel veya baskı altında olmadan özgür iradesiyle davranabilme imkanı olarak tanımlar. Dışsal bir sınırlamaya maruz kalmayan bireyin hangi amaçla bir edim ve eylemde bulunup bulunmayacağı tamamen onun iradesine ve tercihinine kalmıştır. Bu nedenle Berlin negatif özgürlüğü çoğulculuğun zorunlu bir ilkesi olarak niteler. Pozitif özgürlüğün ise potansiyel norm koymaya eğilimli olduğu için totaliter bir potansiyel taşıdığı vurgular (Erdoğan, 2005: 28)

Liberalizm, 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'da politik içerik kazanarak özellikle ekonomik ve siyasi düzenle ilgili olarak güçlü devlet müdahalesine karşı çıkan bir düşünce akımıydı. 19. Yüzyılın egemen ideolojisi Liberalizmdi. Avrupa ülkelerindeki sanayileşmeye paralel olarak liberal düşünceler yaygın hale geldi. Bu düşünce yönetimin müdahalesinden bağımsız, sanayileşmiş ve yipasa çerçevesinde işleyen bir iktidai düzen varsayımına dayanmaktaydı (Heywood, 2011: 41). 1929 Dünya Ekonomik Krizi dönemi, liberalizmin bazı temel prensiplerinin sorgulanmasına ve revize edilmesine neden oldu. Liberalizmin temel unsurları arasında bireysel özgürlük, özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet müdahalesi bulunmaktadır. Devletin merkezileşmesini karşı bir tutumu savunan bir düşünce sistemidir. Bu düşünce akımına göre, bireyler kendi çıkarları doğrultusunda özgürce ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeli ve devlet müdahalesi minimumda tutulmalıdır. Serbest piyasa ekonomisi, kaynakların etkin bir şekilde dağıtılacağına inanır ve rekabetin ekonomiyi düzenleyen bir güç olması gerektiğini savunur (Berktaş, 2012: 50).

Liberalizm, 19. yüzyıllarda sanayi devrimiyle birlikte yükselişe geçti. Bu dönemde, bireysel özgürlüklerin ve serbest piyasa ekonomisinin vurgulanması, ekonomik ve siyasi düzenin temel taşları olarak kabul edildi. Ancak, 1929 Dünya Ekonomik Krizi gibi büyük çaplı ekonomik çalkantılar, liberalizmi sorgulamaya yönlendirdi. 1929 krizi, liberal ekonomi politikalarının sorunlarına dikkat çekti. Büyük çaplı ekonomik çöküntü, serbest piyasa ekonomisinin kendi kendini düzeltemediğini ve devlet müdahalesinin bazen gerekebileceğini gösterdi. Bu bağlamda, liberalizmde bazı revizyonlar yapılmaya başlandı. Keynesyen ekonomi, devletin ekonomiye müdahale ederek istihdamı artırması gerektiğini savundu ve bu yaklaşım, liberal ekonomi politikalarının bir miktar yumuşamasına neden oldu (Keyder, 1993, 154).

Liberalizmin "modern" bir düşünce olmasıyla kastedilen modern dönemin ekonomik ve toplumsal formasyonun yeni bir düşünce biçimini gerekliliği olarak ortaya çıkmış

olmasıdır. Bu yeni dünya tahayyülü ve tasavvuru bir anlamda kilise ve aristokrasiyi devre dışı bırakan aydınlanma ideolojisinin tasavvuruyla biçimlenmiş bir siyasal ve toplumsal tasarımıdır.

2.1. Türkiye'de Liberalizm

Geleneksel İmparatorluk yapısına sahip Osmanlı devletine ulus ideolojisine ait düzenlemeleri getirmek hem zihniyet bakımından hem de müesses düzeni sarsacak sorunlar doğurmaktaydı. Çünkü ulus ideolojisine dayalı hürriyetçi burjuvazinin sınıf ideolojisi olan liberalizm ancak ulus ve onun kurumsal hale gelmiş siyasal biçimi olan ulus devlet yapıları içinde mümkündür. İmparatorluklarda ise bu ideoloji ancak devlete rağmen varlık alanı bulabilen tefrika tehlikesi yaratan şüpheli bir ideoloji olarak görülmekteydi. Bu nedenle imparatorluk siyasi yapısında Liberalizmin kültürel ve hukuksal kurum ve kavramlarını benimsemek devlet için sadece bir modernleşme projeseydi. Liberalizmin hak ve özgürlük kavramları ise batılı güçlere karşı reformların bir apolojik (savunmacı) manevrasıyla sınırlı kaldı. Çünkü devletin merkezi bürokratik yapısı ne iktisadi olarak ne de siyasi olarak yeni güçlerin temayüz etmesine fırsat vermeyen bir geleneğe sahipti. Devletin merkezi egemen güç olarak kontrol konumuna sahip olmasından kaynaklan devlet yapısında iktidar ile ilgilenmek piyasa işlemlerinden daha merkezi bir öneme sahipti. Bu nedenle siyaset kurumunun bizzat kendisi iktisadi zenginlikten daha değerli bir "meta" olarak görülmekteydi (Mardin, 1994: 211)

19. yüzyılda hızla gelişmeye başlayan kapitalizmin iktisadi ve siyasal kurumları imparatorluğun hukuksal ve bürokratik yapısında bazı yenilikleri zorunlu kıldı. Bu yenilikler neredeyse tamamı devlet eliyle gerçekleştirilen düzenlemelerdi. Bu yenilik ve reformların Batıdaki modernleşmeden farklı olarak Osmanlı'da ne filozofu ne de bütünlüklü bir felsefi kuramı vardı. Adeta dünyada kozmik bir kader haline gelen bu dönüşüm ve değişimin filozofu olmasa bile batılılaşma düşüncesi aydın ve gazeteci çevreleriyle sınırlı bir modernleşme projesi olarak kaldı. Osmanlı aydınları Şerif Mardin'in ifade ettiği gibi matbuat çevresindeki aydınlardan oluşmaktaydı (Mardin, 1996: 45). Düşüncelerin bu gazete çevrelerinde geliştiren aydınlar batılılaşmaya yönelik pek çok yazı ve önerilerde bulunmaktaydı. Bu önerileri yapanlardan birisi de Mustafa Fazıl Paşa'ydı. Mustafa Fazıl Paşa saraya mensup olmasına rağmen sarayla ters düşmüş Paris'e kaçmıştı. Paris'te Avrupa'daki anayasal düşüncelerin etkisi altında düşünceleri şekillenen biriydi. Osmanlı'nın modernleşmesi için ilk kez laik düşünceden söz eden mektubu Sultan Abdülaziz'e göndermişti. Bu mektup bir tür Yeni Osmanlıların öngördüğü bütün değişim taleplerinin özeti sayılırdı. Bu mektupta liberal düşüncelere vurgu yaparak gelişmenin ve ilerlemenin temelinde hürriyetin yattığını, hürriyetin olmadığı toplumlarda reformların gerçekleştirilemeyeceği ifade ediliyordu (Çavdar, 2004: 30). Bu mektubun özgün olan yönü Tanzimat Fermanı'nda bu sorunlar yozlaşmanın nedeni olarak dinden uzaklaşmaktan kaynaklandığı vurgulanırken; Mustafa Fazıl Paşa'nın bu

mektubunda dinden uzaklaşma yozlaşmanın nedeni değil sonucu olarak vurgulanıyordu. Bu vurgu esasında yeni bir *ethos* anlamına da gelmekteydi. Laik seküler bir *ethosla* devlet toplum işleyişinin dinden ayrılması gereğine vurgu yapılmaktaydı (Mardin, 199

Osmanlı devletinin yöneticileri için iki asırlık Batılılaşma sürecinin başlangıcında ordu üzerinde yenilik öncelikli temel alandı. Oysa Batıda vuku bulan toplumsal ve siyasal değişim yaşamın bütün alanlarını kuşatan bir bütünlüğe sahipti. Toplumsal ve siyasal yapıdaki bu değişim endüstri devriminin sonucuydu. Endüstri devrimi ise başlangıçta sermaye birikimini ticaretten elde eden burjuvazinin bu sermayeyi sanayi sermayesine dönüştürmekle gerçekleşti. Oysa Osmanlıda sermaye ve emek üzerindeki kontrol Batıdakinden farklı olarak devletin kontrolündeydi. Devlet fiziki sermaye yatırımlarında daima en büyük paya sahipti. Devletin mülkiyet ve miras rejimi üretim-tüketim dengesini üretim faktörlerinin fiyatlarını doğrudan sınırlayan ve belirleyen bir mekanizmaya sahipti. Bu mekanizma Mehmet Genç'in *proziyonizm* olarak tanımladığı bir sistemdi. Proviyonizmin esası ihtiyaç duyulan malların tedariki için malların arzını daima yüksek tutarak ithalatı teşvik ihracatı kısıtlama hatta yasaklama üzerine kuruluydu (Genç, 2000: 88-89). Böylece iktisadi birim olan kazalarda kendi kendine yeten üretim-tüketim dengesi üzerine kurulmuştu. Bu mekanizma hukuksal olarak düzenlenmiş *narh* sistemiyle fiyatların devletin kadı ve muhtesitplerinin (fiyatları denetleyen kişiler) kontrolü ve gözetimine dayanıyordu. Bu sistem Batıdaki gibi toplumsal sınıf olarak burjuvazinin oluşmasına ve artık ürüne piyasa koşulları içinde el konulmasına imkan vermeyen bir sistemdi (Tabakoğlu, 1994: 63). İstisnai olarak hukuk ve sistemin dışında mal ve servet artıranlar olsa bile servetler müsadere edilerek cezalandırılıyordu. Böylece Batıda olduğu gibi devlet ile birey arasında toprak mülkiyetine dayalı ne feodal aristokratik bir sınıf ne de üretim faktörlerinin eşitsiz dağılımından temayüz eden bir burjuva sınıfı oluşmadı. Bu sistem onsekizinci yüzyılın sonuna kadar devam etti.

19. yüzyılda Endüstri kapitazminin kitlesel olarak daha ucuza ürettiği malların Osmanlı piyasasına girmesiyle geleneksel üretim- tüketim dengesine dayanan *provizyonizm* sisteminin bozulmasına neden oldu. Osmanlı imparatorluğu gibi üretimi tarıma dayalı bir ekonomide üretim zenaat ve küçük atölyelerdeki emek-yoğun bir niteliğe sahipti. Bu atölye ve zenaatlarla üretilen ürünlerin Batının endüstri ürünlerinin makine-yoğun ürünlerinin hem kalite hem de ucuz fiyatları karşısında rekabet etme şansı yoktu. Bu nedenle geleneksel dokuma atölyelerinin çoğu kapanmak zorunda kaldı. Batıdaki endüstri ürünlerinin İmparatorluk içindeki ticari temsilcilerinin neredeyse tamamı Gayri Müslüm unsurlardan oluşuyordu. Bu azınlık gruplar imparatorluğun liman kentlerinde özellikle İstanbul, İzmir Trabzon Selanik gibi kentlerde dağıtıcı konumlarıyla büyük tüccar sınıfını oluştururken Anadolu içinde ise parakende ticari devrelerin başında çoğunlukla küçük tüccar olarak yine Gayri Müslüm azınlıklar bulunmaktaydı. Bu nedenle orta sınıfın ideolojisi olan liberal düşünce özellikle liman

kentlerinde ilk önce bu azınlık gruplar içinde karşılık buldu. Liberalizm Müslümanlar arasında ise Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye gibi modern mektepler açıldıktan bu mekteplerde yetişen gençler arasında karşılık buldu. Batı tarzında kurulan bu mekteplerde yetişen gençlerin çoğu imparatorluğun bu liman kentlerinde yaşayan ailelerin çocuklarıydı (Akşin.1987: 80)

19.yüzyılda modern mekteplerde yetişen gençler arasındaki özgürlükçü liberal düşüncelerin amacı Avrupadaki burjuva sınıfı gibi ekonomik ve siyasal iktidarı ele geçirmek değil devleti düşkün durumdan kurtarmaktı. Bu nedenle değişim ideolojisi Osmanlıda büyük ölçüde toplumsal tabandan kopuk olarak batılılaşmadan taraf olan aydınların talepleriyle sınırlı kaldı. 18.yüzyılda öncelikle düşünce dünyasında Aydınlanma felsefesiyle başlayan bu değişim 19. yüzyılda iktisadi, toplumsal ve siyasal yapıdaki değişimlerle neredeyse kozmik bir boyut kazanarak bütün dünyayı etkisi altına aldı. Batılılaşmanın esas belirleyici niteliği kapitalist üretim, bölüşüm ve dağılım ilişkileriyle üretim merkezlerinden başlayarak çevreyi pazar alanına dönüştürmekti. Bu dönüşüm Batı dışında kalan toplumları ticari devrelerle ve ağlarla kapitalist sistemine eklenmesiyle sonuçlandı. Batıya başlanğıçta ticari devreler yoluyla eklenen Batı dışında kalan bütün geleneksel toplumlarda toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamı derinden sarsarak iki farklı zihniyet dünyasının oluşmasına neden oldu. Bu iki farklı zihniyet dünyası Batının kendi toplumları da dahil bütün dünyada düşünce dünyasını muhafazakar ve yenilikçi olmak üzere ikiye böldü. Düşünce dünyasındaki bu bölünme aynı zamanda dünyayı eşyayı ve insanı kavrama bilincini de ikiye bölme anlamına geliyordu. Bu ikilemli zihin durumu iki farklı toplumsal cephe oluşturdu. Bu ikilem sadece farklı gruplar oluşturmakla kalmadı. Aynı zamanda ontolojik düzeyde kültürel bir şizofreni yarattı. Bu kültürel şizofreni sadece kolektif bilinç düzeyinde değil bireylerin kişilik ve kimliğinin bölünmesiyle sonuçlandı (Shaygen, 1994: 58).

Batılılaşma süreciyle bu bilinç yarılmasının toplumsal sonucu yeni bir karşıt ideolojinin doğmasına neden oldu. Bu karşıt ideoloji geleneksel düşüncenin reaksiyonu olarak mevcut kurumları bilinmeyen karşısında korunaklı bir mevzi olarak gören muhafazakar düşünceydi. Muhafazakar düşünce Batının pozitivist dünya tasarımına karşı bilinmeyen ve yeni olanın belirsizliği karşısında geleneklerin kutsal rahatlığına dayanarak Batılı yaşam tarzına karşı apolojik (savunmacı) bir duygusal zihinsel tutum edindiler. Geleneksel düşüncenin her buhran karşısında Kanun-u kadime dönme refleksi realiteyi kavrayacak aktif bir düşünce tarzından çok pasif bir savunmayla sınırlı kaldı. Diğer taraftan modern görüşü savunanlar grubu ise bütünlüklü bir felsefeden uzak Batıcı ve modernleşmeci bir anlayışa sahiptiler. Batılılaşma süreci ve onun zorunluluklarına maruz kalan devletin bürokratik elitleri bu değişimi islahat ve maslahatçı ikilemler içinde mütereddit bir zihin ve ruh yapısıyla giderme çabası içinde oldular. Osmanlının Avrupa'dan farklı olarak bu değişim talepleri orta sınıfın talepleri niteliğinde olmadığı için

bürokratik mekanizmalar ve onların yöneticileri tarafından üstlenmişti. Bu talepler bürokratik elitlerin devlet içinde verili konumları gereği köklü bir değişime evrilemezdi. Bu nedenle Liberal düşünceler gayri müslim tüccar sınıfı ve kentli Batıcı aydın sınıfı hariç toplumun geniş katmanlarında zemin bulmadı (Mardin, 1994: 211). Bu düşüncenin zemin bulmasında diğer bir yapısal engel ise değişim talebinin içerdiği maddi ve manevi beklentileri karşılayacak hizmetleri ve kolaylıkları yaratmak ve muhafaza edecek bir felsefe ve kuramdan yoksun olmasıydı.. (Karpat, 2006: 221). Osmanlı'nın iki asırlık batılılaşma konusundaki bu tereddidi (yozlaşma) nın temel nedenini Ahmet Hamdi Tanpınar Batılılaşmada esas olan kurumları almak kadar onların terbiyesini almamaktan kaynaklandığını ileri sürmekteydi. (Tanpınar, 2006:119). İktisadi liberalizmin kendine meşruiyet sağlayamamasının bir nedeni de geleneksel imparatorluğun toplumsal ve düşünsel zemininde liberalizmin sınıfsal olarak dayanaksız olmasıydı.

Liberal düşünce toplumun geniş kesimlerinin dışında dar bir aydın ve gazeteci grup arasında itibar gördü. Bu gruplardan biri Osmanlı'nın ilk liberal dergisi olan *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye* dergisi etrafında oluşan gruptu. Dergi Hürriyet'in ilanıyla birlikte 1908 den 1911'e kadar üç yıl boyunca yayınlanmış bir dergiydi. Bu dergi Ahmet Şuayb, Dr Rıza Tevfik ve Maliyeci Cavit Bey tarafından kuruldu. On beş günde yayınlanan bu dergi ilk liberal dergiydi. Liberal ideolojinin ilkelerini savunan bu dergide Rıza Tevfik'in yazılarında Herbert Spencer ve John Stuart Mill'in düşüncelerini yorumlayan makaleler yazıldı. Bu yazılar Osmanlı aydınının Liberal düşünce karşısındaki konumunu analiz etmekteydi. Spencer'in Charles Darwin'in evrim kuramını toplumsal Darwinizm biçimine dönüştüren Spencer'in düşünceleri Rıza Tevfik tarafından batılılaşma ve sekülerleşmenin aracı olarak ileri sürülmekteydi (Doğan, 2005: 76) Rıza Tevfik Toplum karşısında bireyin varlığını ön planda tutarak toplumsal gelişmeyi sağlayacak olan toplumsal gelenekler değil görenek ve adaletler dışına çıkabilen üstün yetenekli bireylerdi. Rıza Tevfik "*medenî manasıyla hür olmak için mühim bir terbiye lazımdır*" diye batılılaşmanın temel sorunlarından birini dile getiriyordu. Rıza Tevfik devletin ortaya çıkışını Hobbsçu kuramın Leviathan'ı olarak devletin adalet lüzumundan değil tegallüp (zorbalık) ın bir sonucu olarak doğduğunu vurguluyordu. Rıza Tevfik'in bu tezi esasında Weber'in devleti şiddetin meşru tekeli olarak tanımladığı tanımdan önce 14, Yüzyılda İbn-i Haldun'un "*Devlet kahır ve tegallüptür*" diye niteleyen ifadeden hareketle yaptığını görüyoruz (Mukaddime, 1997: 354). Bu dergide Ahmet Şuayb Fransız Devrimi ile ilgili uzun bir yazılar kaleme almıştı. Diğer yazarlar ise Maliyeci Tevfik Ahmet Turah Ali Suad, Fazıl Ahmet gibi isimlerdi. Maliyeci Cavit mecmuada liberalizmi iktisadi ve siyasi boyutuyla, bütün olarak savunan yazarlardan biriydi. Klasik liberalizmin ilkelerini savunarak devletin başlıca görevleri güvenlik adalet savunma hizmetleriyle sınırlı olması gerektiğini vurguluyordu

Osmanlı'nın iki asırlık modernleşme sürecinde modernleşmenin esas amacı yeni bir insan tahayyülü değil yeni bir devletin tasarımı olarak formüle edilmiş bir batılılaşma anlayışı egemendi (Karaman, 2005:91). Bu nedenle cumhuriyet projesi demokratik liberal bir proje olarak değil toplumsallığın ve kamusalığın belirleyici olduğu bir proje olarak biçimlenmişti. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü bir durum değil. Fransız siyasi geleneği üzerinden tevarüs edilen siyasi kültürün biçimlendirdiği kıta Avrupası'ndaki bu çizgideki diğer cumhuriyetler için de geçerli bir durumdu. Çünkü Anglo-sakson menşeli olan Liberalizmin bireyci anlayışına göre eşitlik kanun önündeki eşitlik anlamına gelmekteydi. Eşitlik kavramı Anglo sakson geleneği içinde başlangıçta sadece kanun önündeki biçimsel eşitlik olarak anlaşılmaktaydı. Fransız bürokratik cumhuriyetçi geleneği içinde eşitlik kavramı ise daha çok maddi şartların eşitliğine daha çok vurgu yapar. Bu nedenle maddi şartların eşitliğini söz etmeksizin toplumsal sözleşmenin meşruiyeti tartışılmalı hale gelebilir (Debrey, 1997: 26)

Liberal düşünce bütün dünyada 19. yüzyılda anayasal hareketler etkili olmaya başladığı gibi 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu düşünceler bütün Avrupa'da olduğu gibi Osmanlıda da etkili olmaya başlamıştı. Genel olarak Osmanlı batılılaşmasının temel öncüllerinden biri batıda meşruti geleneğinin bir modernleşme projesi olarak devleti yıkılmaktan kurtaracağı düşüncesi üzerine temellenmekteydi. Padişahı yazılı bir anayasayla sınırlama girişimi 1876 I. Meşrutiyetin ilanıyla batılılaşmacı aydınların Namık Kemal, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi Yeni Osmanlıların rüyasıydı. Bu yazarlar arasında bir gelenek olarak başlayan daha çok siyasi liberalizmdi. İktisadi liberalizm kavramı nadir de olsa iktisadi liberalizmle bu aydınların yazılarında yer bulmaktaydı. Liberal anayasacı düşüncelerin yayılmasında Namık Kemal, Şinasi Ziya Paşa ve diğer aydınların yazıları önemli bir rol oynamıştı. Bu yazılar özellikle okullarda genç aydınlar arasında ve batı tarzı kurulmuş Harbiye Mülkiye Tıbbiye gibi modern okullarda bu özgürlükçü düşünce ve hareketler yayılmaya başladı (Çavdar, 2004: 60).

Siyasi Liberalizmin öncülerinden en önemli simalardan biri de Abdulhamit'in yeğeni olan Prens Sabahattindi Prens Sabahattin Jön Türk hareketi içinde yer alan bir isimdi. Sarayla babası Mahmut Celalettin' paşanın arası açılınca Paris'e yerleşti burada özellikle F. Le Play ve E. Desmouline'nin toplum bilim öğretilerine merak sarıp bunlar üzerinde çalışırken bir yandan da Jön Türk eylemlerine aktif olarak katıldı. Teşebbüs-i Şahsi ve ademi merkeziyetçi bir düşüncüyü savunuyordu. Bu düşünceler felsefi temelden çok Abdülhamit İstibdadını ortadan kaldıracak her türlü düşünce etnik ve yapılarla iş birliğini öngörüyordu. 1901 yılında kardeşi Lütfullahla ile birlikte "Genel Çağrı" yayımlayarak Abdulhamit istibdadından kurtulmak için tüm toplumu istibdatla mücadeleleye davet ediyorlardı. Prens Sabahattin'in 4-9 Şubat 1902 İttihat ve Terakki Kongresinde aldığı kararlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmezliği ve bütünlüğünü

vurgularken ilginç bir biçimde Batılı Emperyalistlerin dayattığı Berlin Kongresi kararları için “kesin ve sarsılmaz saygı” duyduğunu vurguluyordu. Bu çelişkili durum hem bütün etnik ve ayrılıkçı azınlık grupları desteklediğini vurguluyor hem de Osmanlı'nın bütünlüğünden söz ediliyordu. Nitekim daha sonra Ahmet Rıza bu çelişkilerin doğurduğu sonuçlardan düş kırıklığına uğradıklarını ifade ediyordu (Çavdar. 2004: 83)

Prens Sabahattin çevresinde toplanan Teşebbüs-ü şahsi ve Ademi-i Merkeziyet Cemiyeti” programında belirlenmiş olan Ferdietçilik, liberalizm, teşebbüs-ü şahsi ve Adem-i merkeziyet ilkeleri, iktisadi ve siyasi olarak, kendi içinde tutarlı bir program oluştursa da İmparatorluğun siyasi ve toplumsal reel politikasından bağımsız kitabi ve teorik bir batı söylemiyle sınırlıydı. Bu çevrenin daha sonra örgütlediği Osmanlı Ahrar Fırkası'nın bu hürriyetçi liberaller çeşitli etnik gruplara mensup unsurlar ve azınlıklarında içinde barındıran bir fırkaydı (Tunaya, 1988, s. 184). Ahrar Fırkasının programında siyasi ve iktisadi serbestinin konuları ilkesel olarak yer alıyordu. Fırkanın ilkeleri İnsanlar hür ve insan hakları bakımından eşit olarak doğduklarından temel hak ve özgürlüklerine tecavüz etmemek şartıyla özgürlük mülkiyet hakkı emniyet, huzur-u kanunda müsavat, kanuna mutavaat, asayiş-i umumiye muhil olmayan ef'al ve hareketta serbest, serbest-i kelim, serbest-i matbuat, serbest-i ticaret, serbest-i muhaberat, serbest-i vicdan, serbest-i seyahat, serbest-i tedrisat, serbest-i müşareket, serbest-i içtima, masuuniyet-i mesâkin gibi hukuk-u umumiyeye maliktirler. Ahrar Fırkası özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'nı sert muhalefeh etmek için Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım ve Şevket Beyler, Celalettin Arif, Mahir Sait Bey'ler tarafından kuruldu. İttihat ve Terakki tarafından bu fırka imparatorluğu bölücü ve parçalayıcı bir girişim olarak suçlandı. Çünkü Ahrar Fırkası Türkçülük ideolojisine şiddetli muhalefet eden bir fırkaydı (Tunaya, 1988: 188).

İktisadi liberalizmle ilgili Türkçe'ye tercüme edilen ilk iktisat kitabı olarak kabul edilen yazarı ve yazım tarihi belli olmayan *Risale-i Tedbir-i Ümran-ı Mülki* başlıklı elyazması, ilk telif veya tercüme Osmanlı iktisat kitabıydı. Jean Baptiste Say'ın *Cetechisme d'Economie Poltique*'in den Tercüme Odasından Şehak Abru'nun İlm-i Tebdir_i Menzil (1852) başlığıyla çevirdiği eserden esinlenen serbesti ticaret yaklaşımını savunuyordu. (İnsel, 2005: 45). Daha sonra da Şehak Abru'nun öğrencisi olan Sakızlı Ohannes tarafından yazılan (Mebad-i İlm-i Servet-i Millet kitabını mülkiyede ders kitabı olarak okutulacaktı. Ohannes Efendinin öğrencilerinden olan Kazanlı Akyiğitzade Musa'nın Alman ulusal iktisat ekolünün kurucusu Friedrich List'ten esinlenerek yazmış olduğu iktisat kitabı liberalizmi eleştiren bir kaynaklardan biriydi (Tütengil, 1965:142). İktisadi liberalizmle ilgili ilk sistemli yazılar bu kitabın temel tezleriydi. Sakızlı Ohannes tarafından savunulmaktaydı. Serbest girişim özgürlüğü Menfaat-i Şahsiye üretimde ve ticarete serbestlik gibi iktisadi liberalizmin ilkelerini ilk kez dile getirenlerden biriydi. Ohannes *yed-i vâhid* e tekelciliğin iktisadi kalkınmanın

önünde bir engel olduğunu ileri sürüyordu (Ohannes, 2015: 35) Liberal düşüncenin mal ve can güvenliği için mahkemelerin ve mülki idarenin iyi bir şekilde organize edilmesi gerektiğini vurguluyordu (Ohannes, 2005:133). On dokuzuncu yüzyılın egemen ideoloji olan liberalizm İmparatorluk içinde Tercüme odasında görev alan gayrimüslim aydınların ilgilerini daha çok çekiyordu. Bu nedenle yerli Müslümân aydınlar bu düşüncüyü felsefi bur kuramın bütünlüğü içinde değil modernleşmenin o an için gereklerine göre itibar göstermekle sınırlı kaldı. Bu nedenle Türkiye'de Liberal düşüncenin toplumsal yapı ve siyasi kuram içinde kendi tipini üretecek bir geleneği oluşamadı. Çünkü liberalizm Türk siyasi geleneğinde sadece muhalefetteyken ihtiyaç duyulan araçsal bir ideolojiden öteye geçemedi. Bu düşünce daha çok olağanüstü dönemlerde araçsal olarak ihtiyaç duyulan ve hatırlanan bir düşünce biçimi olarak kaldı. Bu nedenle ne pratik olarak toplumsal örgütlenme geleneğinde bu düşüncüyü içselleştirecek ne de teorik olarak özgün bir düşünce geleneği yaratacak bir zemini olmadı. Bu durumun nedenlerinden biri de liberal ideolojiyi kavrama biçimiyle ilgiliydi. Bu kavrama biçimi Batılılaşma veya modernleşme olgusunu devletlin siyasi yapısının kurumsal çerçevesiyle sınırlı olarak kalmış olmasıydı. (Yılmaz, 2005: 15).

Osmanlı'nın iki yüz yıllık batılılaşma serüveninde bu ideoloji yıkılan bir imparatorluğu kurtarmak için modernleşme düşüncesi içinde batılı siyasi kurumları öykünürken hem imparatorluğu parçalamaktan kurtarma hem de bu ideolojinin düşünce ve araçlarının imparatorluğu parçalamak için Gayrimüslüm azınlıkların sarıldıkları bir dünya görüşü çelişmesini de kendi içinde taşımaktaydı. Liberalizmin bireysel hak ve özgürlükler, İnsan hakları ilkesi, Anayasa ve Hukukun üstünlüğü ilkesi sınırlı devlet gibi kavramların düşünsel ve zihinsel temellerinden çok İmparatorluğun pratik sorunlarına çözüm arayışının aracı olarak görülüyordu. Bütün bu düşünceler modernleşme ve batılılaşma teorisinin genel çerçevesi içinde anlam bulmaktaydı. Bu ideolojilerin hiçbiri tek başına bağımsız bir değişken olarak kendi ilkelerini toplumsal alanda yaşamsal hale getiremedi. Bu nedenle bu ideolojinin ilkeleri norm halinde form haline dönüşmedi. Bazen milliyetçilik muhafazakarlık Türkçülük Osmanlılıkla teorik olarak eklenmesine bile İmparatorluğun içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi koşulların pratiklerinden kaynaklı olarak ilkeler birbirine ters olsa bile bir araya getirilip modernleşme projesi olarak sunulmaktaydı. Çünkü bu ideolojiyi sınıfsal düzeyde temsil edecek kendi geleneğini üretecek burjuvazi sınıfı yoktu. Liberalizmi bir dünya görüşü olarak benimseyen orta sınıf yerine İmparatorluğun bürokratik elitleri Batılılaşma projesinin devlet perspektifi içinden savunmaları zaten kendi bürokratik konumlarının bir sonucuydu. Bu nedenle Liberalizmi bazen muhafazakâr ideolojiyle bazen milliyetçilikle birlikte savunuyorlardı. İmparatorluğun toplumsal evreninde siyaseten egemen sınıf bürokratik elitlerden oluşuyordu. Fakat ekonomik ve siyasi olarak bu ideolojiyi savunan sınıf ise Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Liberal ilkeleri savunmak İmparatorlukların

son bulduğu parçalandığı bir çağda Osmanlı Aydın ve bürokrasisi için devleti parçalamaya teşne olmak anlamında da gelmekteydi. Liberalizme mesafeli durulmasının bir nedeni de buydu. Bu nedenle kendi yerli ve milli burjuvazisi olmayan bir devlet için orta sınıfın ideolojisini savunmak İmparatorluğun parçalanması hızlanması anlamına geleceğini Mora Eflak Sırbistan'ın Osmanlıdan ayrılması ile zaten tecrübe etmişlerdi. Nitekim buralarda bütün kopma süreci liberalizmin bayraklaştırdığı özgürlük eşitlik kardeşlik söylemleriyle başlamış ardından özerklik ve ardından bağımsızlıkla sonuçlanmıştı. Bu nedenle Osmanlı bürokrat ve aydının bu bölünme endişesi devlet aklının bilinç altında tecrübe edilen bir durumdu.

Yeni Osmanlılar içinde anayasal devlet düşüncesi zihinlerinde yer etmiş bir düşünceydi. Fakat bu tartışmalar sadece aydınların bulunduğu çevreyle sınırlıydı. Toplumun geniş kesimlerinin bu tartışmalardan ne haberleri ne de bunu anlayacak sosyo-kültürel bir gelişmişlik düzeyi vardı. Namık Kemal Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenlerini ekonomik ve siyasal olarak durdurmanın çaresi olarak anayasal bir düzene geçilmesini savunuyordu. Bu düşüncelerini Batı ve Doğu arasındaki ikilemi ortadan kaldırmak için Doğal Hukuk ile Şerri Hukukun ortak yönlerine vurgu yapmaktaydı. (Çavdar, 2004: 39) İktisadi liberalizm bakımından ise 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde iktisadi liberalizmi doğrudan Smith ve Ricardo ekolü üzerinden değil, daha çok bu akımın ikincil yorumları aracılığıyla yerleşti (İnsel, 2005:44)

2.2. Cumhuriyet Döneminde Liberal Düşünce

Türkiye'nin siyasal tarihi göz önüne bulundurulduğunda Milli mücadele döneminde Misak-ı Milli de alınan kararların impartorluk siyasal geleneklerinden farklı biçimde radikal değişiklikler taşıdığı açıkça ortaya çıkar. Misak-ı Milli'de alınan kararlar İmparatorluk siyasi yapısından kopuşun ilk eğilimiydi. Bu kararlar 19.yüzyılda egemen olmaya başlayan Avrupadaki modern siyasal düşünceye dayalı yeni bir siyasal sistemin ilk adımlarıydı. Misak-ı Milli de olağanüstü nitelikteki düşünce ulus devlet kavramı tam olarak teleffuz edilmese bile milletin kurtuluşunu ve kuruluşunu milletin iradesine bağlayıyordu. Misak-ı Milli'den iki yıl sonra bu irade yeni bir Türk Devleti olarak tarih sahnesine çıkacaktı. İkinci temel ilke, halkın ortak iradesini açıkça her türlü otoritenin kaynağı olarak kabul etmesiydi (Karpat, 2007: 24) Halk kavramı ise Jön Türklerin Avrupa'da sürgünde buldukları yıllar boyunca Batı'nın özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin etkisiyle sıradan insanı halk kavramı içinde tanımlamak imparatorluk uyrukları için yeni bir tutumdur. Cumhuriyet döneminde ise halk resmi söylemde daha çok köylülere karşılık geliyordu. Köylü kavramı ise yeni rejim döneminde "milletin efendisi" olarak nitelenerek politik bir muvazaaya dönüşecekti. (Mardin, 1992:115). Kemalist programda Halkçılık kavramının sonradan tek partinin altı ilkesinden biri haline getirilmesi yeni rejimin meşruiyet kaygısından kaynaklanmaktaydı. Toplumun yüzde seksenini köylülerin

oluşturduğu yeni rejim döneminde okur yazarlık oranının yüzde onla sınırlıydı. Bu neden yeni rejimin ilkelerini benimsetecek ne okul ne de bu yapısal bir dönüşümü sağlayacak o kentleşme ve sanayileşme araçları vardı. Bu nedenle yeni rejim toplumun en büyük kitlesini oluşturan kırsal kesimi yapısal dönüştürücü araçları olan sanayileşme kentleşme aygıtlarına sahip olmadığı için bu dönüşümü monolitik siyasal aygıtlarla sağlamayı amaçlanmıştı. Bu monolitik tutum resmi söylemin temel niteliği idi. Özgürlükler açısından bu resmi söylemin tutumu Cumhuriyet ideolojisini benimseyen yöneticiler yerel, dinsel grupları jakoben bir tavırla Türkiye'nin güya karanlık geçmişinden kalma gereksiz kalıntılar olarak ya reddettiler ya da ıslah edilmesi gereken topluluklar olarak gördüler (Mardin, 1992: 64)

Milli Mücadeleyi gerçekleştiren I. TBMM kuruluş yapısı ve toplumsal temsiliyet bakımından demokratik bir yapıya sahipti. I.TBMM kurulduğunda çeşitli inanç ve farklı görüşler Birinci Millet Meclisi'nde temsil ediliyordu. Meclisteki bütün farklı grupların ittifakla anlaştığı konu Misak-ı Milli ve vatanın kurtuluşuydu. Meclisin açılmasından bir süre sonra, milli meselelerin dışında görüş ayrılıkları belirmeye başladı. (Selek, 1968: 592). Kurtuluş Savaşından sonra, muhafazakârlar arasında İslam ümmetinin şeriatına geri dönüşü savunanlar ve bunların karşısında ise Batılılaşma fikrini destekleyenler bulunmaktaydı. Batıcı düşünceyi savunan grup eski düzende var olan her şeyin "irrasyonel" olduğunu ve Avrupa'dan gelen her şeyin "rasyonel" olduğunu savunuyorlardı. Kurtuluş savaşı bu iki zıt görüşü bir araya getirmişti. Fakat savaş bittikten sonra bu iki farklı görüşü seküler bir temelde bütünleştirme olanağı yoktu. Toplumsal yaşamın her düzeyinde görülen bu ikilikleri ortadan kaldırıp bütünlükçü bir *ethosu* gerçekleştirecek radikal bir karar almak kaçınılmazdı. Kemalist kadro devrimlerle bu *ethosu* egemen kılmayı amaçladı. Fakat bunu gerçekleştirmek kolay görünmüyordu. I. TBMM' de Lozana Heyeti'nin başkanı olarak İsmet İnönü'nün başkan olarak seçilmesine, sonrasında ise Lozan Barış Antlaşmasınının bazı maddelerine itiraz edenlerin sayısı çoğunlukta idi. Bu nedenle Mustafa Kemal muhalefeti tasfiye etmek için Meclisi Nisan ayında feshedilip yeni seçimlere gitti. İkinci Mecliste eski milletvekillerinin yüzde yetmiş dışarıda bırakıldı.İkinci Meclisin milletvekili adaylarının Mustafa Kemal'in onayıyla belirlenmesine rağmen İkinci Mecliste 29 Ekimde ilan edilen Cumhuriyetin ilk Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in seçiminde meclisteki 330 milletvekilinin sadece 158'nin katılımıyla seçilmesi bu *ethos*'un öyle kolay maya tutmayacağına göstergesiydi. (Tezel, 2013:36). Bu nedenle Mustafa Kemal meclisteki bu muhalefete karşı daha güçlü olabilmek için "Müdafa-i Hukuk Grubu" adı ile bir grup kurdu. Buna karşın kendilerini dışlanmış hisseden kurtuluş savaşında Atatürk yanında yer alan komutanlar tarafından İkinci Grup isminde meclis içinde bir grup kuruldu. İlk örgütlü muhalefeti temsil eden bu grubun mensupları daha önce de Mustafa Kemal'le aralarında Başkanlık süresinin uzatılmasına ve Lozan Barış

antlaşmasına itiraz edenlerden oluşmaktaydı. Meclis içinde muhalefetin Birinci Grup karşısında örgütlenmesi ve ikinci Grup adını alması Anayasanın kabulünden 20 Ocak 1921 hemen sonra başladı. Ayrıca bu grup içinde Saltanat ve Hilafet taraftarlığını savunan pek çok üye de bulunmaktaydı (Selek, 1968,597). İkinci Grup üyelerinin bir kısmı Ahrar Fırkası'nın ve daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi liberal ve Adem-i Merkeziyetçi partilerin mensuplarıydı. Daha sonra bu eğilimdeki milletvekilleri kendilerine Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası içinde bu düşüncelerini sürdürmeye devam edeceklerdi (Tunaya, 1988: 190).

Bu grup daha sonra ikinci mecliste Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası olarak örgütlenecek kendilerini Liberal düşüncelere sadık bir parti olarak tanımlayacaklardı.1924 Kasım'ında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 'nı kuranlar zaman içinde Mustafa Kemal'in tek adamlık diktatörlük kurmaya yöneldiği endişesine kapılan Milli Mücadelenin komutanları ve mebuslarından oluşmaktaydı. Kazım Karabekir Ali Fuat Cebesoy Refet Bele Rauf Orbay Adnan Adıvar, Hüseyin Avni Ulaş (Erzurum) Albay Selahattin (Mersin) Ali Şükrü (Trabzon) Müfit Hoca (Kırşehir, Celalettin Arif (Erzurum) bu kişilerin yanısıra İttihat Terakki'ye mensup Malta' sürgününden dönen örgütçülüğü ve komitacılığıyla maruf Kara Vasıf, gibi isimler İkinci Gruba geçerek bu grubun örgütlenmesinde önemli rol üstlenmişlerdi (Zürcher, 2003: 42).Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulma sürecini doğuran koşullar sadece yukarıda vurguladığımız muhafazakâr ve modern dünya görüşü arasındaki gerilimin bir sonucu değildi. Aynı zamanda TCF kurulmasında İttihat ve Terakki'nin eski mensuplarının bulunmasıydı. Bu fırka içinde eski İttihatçıların bulunması Mustafa Kemal'i yeni kurulan rejimin geleceği konusunda endişelendiren konuların başında geliyordu. Çünkü Mustafa Kemal'in kendisi de İttihatçı gelenekten gelen biri olarak İttihatçı komitacılık ve tertipçiliğe aşinalığı olan biriydi. İttihat ve Terakki'nin Cemiyet döneminden başlayarak Mustafa Kemal ile İttihat ve Terakki'nin önder kadrosu arasında rekabet bilinen bir konuydu (Akşin,1987: 273). Bu nedenle Mustafa Kemal'i endişelendiren konu İttihatçı komita ve tertipçiliğinin bir hükümet darbesi yapma ihtimaline karşı duyulan endişeydi. Kazım Karabekir'in 27 Ekim 1924 tarihinde ordu müfettişliğinden istifa ettiğini ardından üç gün sonra 30 Ekim 1924 tarihinde Ali Fuat Paşanın ordudan istifa dilekçesini vermesi üzerine Atatürk'ün bu durumu ordu üzerinden bir komplo ve hükümet darbesi olacağını düşünerek. Hem milletvekilliği hem de ordu müfettişliği veya kolordu komutanlığı yapanların Ordudan istifa dilekçelerini vermelerini isteyerek bu karara kimlerin direnç gösterdiğini tespit ederek bu girişimi önlemek yoluna gitti (Nutuk, 1999: 1141). Mustafa Kemal'in bir hükümet darbesi ve komployla hükümeti devireceklerinden endişe edip ordu müfettişliği ve kolordu komutanlığından istifa ettirdiği paşalar bir ay sonra Kasım 1924'te Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular.

TCF (Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası) programında birinci maddesi "Türkiye Devlet halkın hakimiyetine

dayanan bir cumhuriyettir" diye belirttikten sonra, ikinci maddede "Hürriyetperverlik" halkın hakimiyetini fırkanın meslek-i esasi olarak vurgulanmaktaydı. TCF'nin Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasını andırır bir biçimde iç siyaset için ifade edildiği maddede "Milli birliğin ve düzenin korunması için devletin kontrolü saklı kalması şartıyla idari adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir" hükmünü parti ilkesi olarak benimsenmişti. . Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası Cumhuriyet döneminin gerek toplumsal taban olarak gerek dünya görüşü olarak Liberalizme yakın sayılabilecek siyasi muhalefet hareketiydi. Nitekim parti programında Hürriyet taraftarı "halkın hakimiyetine "dayalı demokratik bir cumhuriyetten yana olduğunu bun,ların ancak anayasayla teminat altına alınabileceğini belirten ilkeler partinin temel prensipleri olarak açıklanmıştı. 1923' te Cumhuriyet kurulduktan sonra birinci meclisin yapısı değiştirilecek geleneksel düşünce taraftarları çeşitli tertiplerle tasfiye edilmeye başlanacaktı. Tek parti egemenliğinin sürdürüldüğü dönemde (1924-1946) 1925'de Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası kapatılacaktı (Selek, 1968: 599).Bu tarihten beş yıl sonra muvazaalı ya da yapay muhalefet olarak nitelenen üç aylık ömrü olan SCF dönemi hariç liberal düşüncenin gelişmesine imkân tanıyacak politik bir iklim oluşmamıştı. Bu dönem siyasal olarak farklı fikirlerin nefes almasına imkân tanınmayan bir dönemde.

3. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

Ekonomik ilişkiler, günümüzde gelişmiş ulaşım ve iletişim araçlarıyla oluşturulan ticari devreler ağını içermektedir. Ancak endüstriyel dönemden önce, ekonomik ilişkiler her zaman küresel bir niteliğe sahipti. Belki günümüzdeki gibi geniş ve yüksek bir hacme sahip olmasa da küresel bir nitelik taşıyorlardı. Bu nedenle, o dönemde dahi en kapalı ekonomik yapılar bile kendi ekonomik pozisyonlarını tanımlayabilmek için dışsal bir ölçü kullanabiliyorlardı (Braudel, 1993: 77).

1914'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen otuz yıl, siyasal ve ekonomik düzenin istikrarsız ve kaotik bir belirsizlik içinde olduğu bir dönemdi. Bu süreçten sonra, ekonomik ve toplumsal düzende yapısal bir değişimle birlikte dünya ekonomisinde büyüme gözlemlendi. 1913'e gelindiğinde, İngiltere'nin dünya ekonomisi üzerindeki egemenliği Amerika'ya geçmişti. Amerika, dünyanın en büyük ekonomik gücü haline gelerek tüm sanayi ürünlerinin üçte birini üreten bir konuma yükseldi. Amerika, sadece sanayide değil, aynı zamanda finans kapitalinde de en büyük birikime sahip oldu (Hobsbawn, 1996: 114).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sanayi üretim potansiyeli hızla yükseldi. Savaş sonrası harcamalar ve talep düşüşüne rağmen, üretimdeki bu yükselen trend devam etti. Endüstriyel ülkelerde üretim fazlası ve stoklar birikmeye başladı. Özellikle tarım ürünleri piyasasında, doğal şartlara bağlı olarak arz fazlalığı oluştu ve talep yetersiz kaldı. Tarım ve gıda malları piyasalarında esneklik olmadığından stoklar artarken fiyatlar hızla düştü. Bu durum özellikle ABD gibi büyük bir tarım ürünleri satıcısı için bir krize dönüştü. Daha

sonra bu kriz, sanayi malları piyasasını da etkiledi. Tarım sektöründeki talep düşüşü, sanayi mallarına olan talebi azalttı, bu da sanayi malları stoklarının artmasına ve sektörde iflaslara yol açtı (Tokgöz, 1999: 42).

4. 1929 Küresel Ekonomik Krizinde Avrupa

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, küresel yatırımlarının dörtte birini savunma sanayisi için (silah ve savunma araçları satmak amacıyla) ABD'ye kaybetmişti. Fransa ise devrim ve çöküş nedeniyle kendi yatırımlarının yüzde elliden fazlasını Avrupa'da kaybetmişti. ABD, savaşa borçlu giren bir ülke olarak, İngiltere ve Fransa'ya verdiği savunma sanayi malları nedeniyle alacaklı konuma geçmişti (Hobsbawm, 1996: 118). Bu durum, Amerikan sanayi ve ticaret sermayesinin Avrupa'da yoğunlaşmasını sağlayarak Amerika'nın siyasi hegemonyasını güçlendirmişti. Bu yıllarda Amerikan bütçesi her yıl artan bir döviz fazlası verirken, Amerika'nın korumacı ithalat politikaları devam ettiği için borçlu ülkeler kendi ihracatlarını artıramadılar.

İspanya'da 1930'ların ortalarından itibaren Franko diktatörlüğü hüküm sürüyordu. Aynı dönemde Polonya'da Mareşal Pilsudski diktatörlüğü ilan edilmiş, Yunanistan'da General Metaxas askeri cuntayla iktidarı ele koyarak otoriter bir rejim kurmuştu. İtalya ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik, toplumsal ve siyasi düzensizlik içindeydi. Benito Mussolini, tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olan İtalya'da liberalizme ve komünizme karşı korporatist bir yöntemle halka umut verdi. 1929 Krizi, Mussolini'nin ekonomiyi kontrol altına alacak politikalarını uygulamasına zemin hazırladı. Mussolini, savunma sanayi harcamalarını artırarak emperyal bir yayılma politikası izledi (Hobsbawm, 1996:115). 1929'de krizi New York borsasının çökmesiyle başladı. Kriz milyonlarca insanın işsiz kalmasına neden oldu. İşsizlik satın alma gücünü düşürdü. Bu da krizi daha da derinleştirdi. Buna karşılık Rusya'nın kapalı ekonomisi bu kirizden en az zararlı çıkan bir ekonomi oldu. Bu deprasyon Marksist kehanetleri onaylıyor gibi görünse de Batı'nın ileri sanayi ülkelerinin hiçbirinde Marksistlerin öteden beri beklediklerini sosyalist devrim görülmedi (McNeill, 1994:557).

Almanya ise Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkmış ve gelirlerinin büyük bir kısmı savaş tazminatı olarak alınmıştı. 1923'te Almanya'da enflasyon % 5000'e kadar yükselmişti. Almanya'nın üzerindeki ekonomik ve siyasi baskı, Nasyonal Sosyalistlerin güçlenmesine neden oldu. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Nazilerin toplum nezdinde destek bulmasına yol açtı. Hitler, büyük sermayenin desteğiyle iktidara gelerek totaliter bir rejim kurdu. Almanya'da işsizlik sorununu çözmek için çeşitli politikalar uygulayarak ekonomiyi canlandırdı. 1933 yılında Dünya Ekonomik Konferansının dağılmasıyla Amerika, İngiltere ve Fransa kendi para ve ticaret birliğini oluşturdu. Almanya, Wersailles antlaşması nedeniyle Fransa'ya karşı hasım bir durumdaydı. Ancak İngiltere, Almanya'nın kendisi için Japonya'dan daha büyük bir tehlike olduğunu düşünüyordu. 1935 yılında Fransa'nın Rusya ile güvenlik antlaşması

imzalaması, İngiltere'yi endişelendirdi ve bu blok çatlamaya başladı. Avrupa'daki ittifakların temel nedeni, Hitler tehdidiydi. (Kennedy, 1990: 395). 1929 krizi, serbest piyasa ekonomisinin savunucularını, ekonomik sistemin kendi kendini düzenleyebileceği inancının güvenilirliğini büyük ölçüde sarstı. Çok sayıda işsizlik, finansal çöküntüler ve üretimdeki düşüş, serbest piyasa ekonomisinin sorunlarına dikkat çekti. Piyasa mekanizmalarının tam anlamıyla işlememesi, ekonomik dengesizlikleri artırdı ve bu durum, liberalizmin uygulama zorluklarına işaret etti (Kafaoğlu, 2004: 56).

1929 sonrasında, liberal ekonomi politikalarının temel prensiplerine yönelik bir revizyon süreci başlamıştır. Krizin ardından, ekonomi biliminin önemli bir zekâsı olan J. Maynard Keynes'in geliştirdiği Keynesyen ekonomi anlayışı, devlet müdahalesinin ekonomik istikrarın sağlanmasında kritik bir rol oynayabileceğini savundu. Keynes'e göre, devlet, ekonomik aktiviteyi canlandırarak işsizliği azaltabilir ve ekonomiyi dengede tutabilir (Keyder, 1982: 28). Keynesyen ekonomi politikalarının mantığı devletin ekonomiye müdahale ederek talebi artırması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, devletin ekonomik faaliyetleri desteklemesi ve işsizliği azaltması için kamu harcamalarını artırması gerektiğini öne sürer. Liberal ekonomi politikalarının, özellikle devlet müdahalesi konusundaki katı tutumlarının, kriz sonrasında gözden geçirilmesine yol açtı. Devletin ekonomik faaliyetlere müdahalesinin, serbest piyasa ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından önemli olabileceği düşüncesi, liberalizmde bir miktar yumuşamaya yol açtı (Keyder, 1982, 143).

5. Liberal Düşüncenin Türkiye'de Gelişme İklimi

Türkiye'de birçok akademik ve entelektüel çevre tarafından dile getirilen tezlerden biri, liberalizmin sadece ekonomik alanla sınırlı kaldığı ve siyasi liberalizmin gündem dışında bırakıldığıdır (İnsel, 2005: 63). Bu tez, Türkiye'nin siyasi tarihindeki kırılmaların yanı sıra muhalefet-iktidar, devlet-toplum ve birey-toplum ilişkilerini içeren siyasi kültür ve davranış kalıplarıyla da ilişkilidir. Ayrıca, bu kurum ve kavramların siyasi pratikler içinde bazen siyasi, bazen ekonomik yönlerinin vurgulanmasının, siyasi pratiklerin retorikle sınırlı kalmasına bu kısıtlı yaklaşımın ise teorik bir bütünlüğü barındırmadığı ifade edilmektedir. Birey ve örgütler düzeyinde ortaya konulan siyasi davranış ve tutumların ortaya çıkardığı zihniyetin, norm düzeyinden form düzeyine dönüşüp sağlam bir gelenek oluşturamamasının bir nedeni, siyasi pratiklerin felsefi nosyon eksiklikleri olması, bu eksikliklerin teorik bir bütünlüğü sağlayamayarak; daha ziyade retoriğe dayanmasıdır. Ayrıca, Türkiye'nin siyasi geleneği içinde siyasi aktörlerin anayasal düzen içinde bile genellikle iktidara gelmek yerine egemenliği ele geçirmek üzerine kurulu bir zihinsel arka plana sahip olduğu gözlenmektedir. Çağdaş demokrasilerde seçimle iktidara gelen partilerin egemenliği değil, siyasi iktidarı ele geçirdiği vurgusu yapılırken, Türk siyasi geleneğinde zaman zaman bu

sınırların egemenliğin bütününe ele geçirmeye yönelik örneklerle dolu olduğu ifade edilmektedir. Siyasal liberalizme karşı bürokratik elitlerin zihinsel bir yakınlık hissetmemesi ise sadece kriz sonrası devletçi ekonomik modellerin egemen olmasından değil, aynı zamanda Cumhuriyeti kuran kadronun ve bürokratik elitlerin Fransız devriminin aydınlanmacı, evrenselci, soyut normatif geleneğini benimsemelerinden kaynaklanmaktadır.

Atatürk ve İttihat-Terakki Cemiyeti üyelerinin dünya görüşlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kurduğu modern okulların iklimi içinde şekillendiği belirtilmektedir. Bu okullarda yetişen öğrenciler, Batılılaşma düşüncelerinin farklı biçimlerini savunmalarına rağmen, Vatan'ı kurtarmanın temel ilkesi olarak "ilerlemeci" bir dünya görüşüne sahiptiler. Şerif Mardin'in vurguladığı gibi, bu öğrencilerin siyasi fikirleri özellikle gazete ve matbaa çevrelerinde gelişmiştir (Mardin, 1990: 121).

6. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu; Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Şeyh Sait isyanının bastırılması sonrasında, Doğu'da on üç vilayette örfi idarenin ilan edilmesi ve Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle şekilleniyordu. Takrir-i Sükûn Kanunu, Cumhurbaşkanının onayıyla tek başına yasaklama yetkisine sahip olmasıyla muhalefeti susturacak otoriter bir nitelik taşıyordu. Bu kanun, 1926'da, İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast teşebbüsünden bir yıl sonra, iki yıl daha uzatılarak 1929 yılına kadar yürürlükte kaldı (Tezel, 2000: 87).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının toplumsal siyasal ve konjoktürel koşullarına bakıldığında; SCF'nin kurulduğu dönem 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini çok derin hissedildiği siyasal meşruiyet sorunlarının gündeme geldiği bir dönemdi. Bu dönemde bütün Avrupa'da siyasal olarak daha otoriter bir çizginin egemen olduğu bir dönemdi. Devletin bu krize müdahalesi kaçınılmaz hale geldi. Siyasal olarak devletin hem iktisadi hem de politik alanda artık baş aktör olarak rol aldığı ekonomik ve siyasal politikalar bütün dünyada egemen hale geldi (Kenedy, 1990: 402).

Krizin dünyadaki manzarası bu şekildeyken Türkiye' gibi ekonomisinin temel gelir kaynağı tarıma dayalı bir ülkede krizin etkileri daha derin bir şekilde sonuçlar doğurdu. Bu ekonomik istikrarsızlık siyasal istikrarsızlığı da neden oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bu dönemde kurulma gerekçesini krizin getirdiği olumsuzluklar ve ekonomik sıkıntıları çözülmesi ve denetim mekanizması amacıyla kurulduğu Tek Parti rejiminin görünürdeki gerekçesi olarak ifade edilmekteydi. Bu görüş özellikle Mustafa Kemal'in Devlet Sanayi Ofisi kurulması meselesinde İsmet İnönü'yle Yalova görüşmesinde gerginliklere nedenine dayandırılmaktaydı. Gazi'nin İsmet Paşa yönetimine bir alternatif olarak ya da onu iktidardan uzaklaştırmak için SCF'ni kurdurduğu varsayımını ileri sürülmekteydi (Yetkin,

2004: 97) Ağaoğlu Ahmet de Fırka'nın kurulmasını Cumhuriyet'in tek bir fırka ile idare edilmemesi varsayımına dayandırmaktaydı. Ancak Ahmet Ağaoğlu'nun Serbest Fırka Hatıraları'yla ilgili öldükten sonra oğlu Samet Ağaoğlu tarafından 1950 tarihinde yayınlanan kitapta bazı kısımları çıkardığını ifade ederek hatıralarında Atatürk'ün SCF konusunda kendilerine verdiği sözü tutmadığını satır aralarında vurguluyordu. (Ağaoğlu, 1994: 32). SCF kurulma gerekçeleri konusundaki diğer bir varsayım ise Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nı kapatılmasından sonra beş yıl içinde rejime karşı gizli muhalefet odaklarının çıkarılmasına yönelik muvazaalı bir girişim olduğu yönündeki varsayımdır. Çünkü rejimin otoriter bir dönemde üstelik dünya siyasal konjoktürü de bu yönde bir eğilime girmişken bu dönemde Liberal bir partinin bizzat Gazi Mustafa Kemal tarafından kurdurulması bu gerekçeye dayandırılmaktaydı. Falih Rıfki Atay Gazi Mustafa Kemal'in bu partiyi kurdurmakla "*meclisin havasını temizleme*" gibi bir ifadeyle durumu açıklıyordu (Atay, 2001: 531). Bu görüş Partiyi kuranlar tarafından hiçbir zaman ifade edilmese bile Yakup Kadri ve Falih Rıfki Atay Gazi'nin teklifine rağmen bu partiye geçmek istememeleri bu konudaki varsayımın gerçek olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim daha SCF İzmir mitinginden çok öce başlayan fırkasının faaliyetleriyle ilgili takip istihbarat raporlarının düzenli bir şekilde başvekalet ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gönderilmesi bunun en önemli kanıtlarından biridir. Bu rapor ve istihbari bilgiler partinin örgütlendiği bütün il ve ilçelerden düzenli olarak gönderilmisti. Örneğin CHF genel sekreteri olan 20 Ağustos 1930 tarihli Fırka Müfettişlerine gönderdiği tamimde bu raporlardan birinde partiye üye olanların şeklen olmasa bile ruhen mürteci olduklarını vurgulanıyordu (Koçak, 2006: 203).

Bu raporlar SCF nin örgütlendiği bütün il ve ilçelerde kimlerin partiye üye oldukları siyasal eğilimlerin hangi yönde olduğuna dair bütün ayrıntılarıyla rapor edilmekteydi (Koçak, 2006: 244) Yakup Kadri Mustafa Kemal'in keskin intuition (sezgisiyle) gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadıyla devrimin maya tutup tutmadığını kontrol etmek için bu fırkayı kudurduğunu ihtimalinden söz etmekteydi (Karaosmanoğlu, 2018:105) SCF nin kurulma gerekçesini gizli muhalefetin ortaya çıkarılmasına yönelik bir girişim olarak niteleyenlerden biri de Şevket Süreyya Aydemirdi. Aydemir SCF kurulmasının rejime muhalif olanları ortaya çıkarmaya yönelik bir sondaj olduğunu ileri sürmekteydi (Aydemir, 1966:387) Bu görüşü onaylayanlardan Kemal Karpat da fırkanın kurulma gerekçesini birikmiş sorunların açığa çıkarılmasına yönelik bir girişim olduğunu ifade etmekteydi (Karpat, 2005: 61).

SCF'nin güdümlü olarak kurulduğunun diğer bir göstergesi de Serbest Cumhuriyet Fırkası'na kimlerin milletvekili olarak geçeceğine de Gazi Mustafa Kemal'in kendisi karar vermesiydi. Partiye geçen Ali Haydar Yuluğ, Refik İsmail Kakmacı, Ali Galip Yenen hariç 14 milletvekilinin tamamı Gazi Mustafa Kemal'in teşvikiyle oluşturulmuştu (Yetkin, 2004: 81) Bunlar arasında liberal-milliyetçi fikirleriyle

tanınan ve partinin ideologu sayılan Azeri kökenli Ahmet Ağaoğlu' da vardı. Kuruluş amacı görünürde otoriter rejimin kendisine olmaktan çok hükümete yönelik kontrol olarak nitelendirilmekteydi. Partinin programında yer alan ilkeler arasında cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik bulunuyordu. Program, vergilerin halkın ödeme gücünü aşmayacak derecede hafifletilmesini, Türk parasının değerinin tespit edilmesini, yerli mahsullerin himayesini, sanayinin teşvikini ve rüşvetle mücadeleyi içeriyordu. Ancak parti, laiklik karşıtı grupların odak noktası haline gelmesi gerekçesiyle kurulduğunun üçüncü ayında kapatıldı (Kocak, 2006, 204).

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş biçiminin tartışmalı olması; Fethi Okyar'ın İzmir konuşmasıyla birlikte, partinin özellikle İzmir bölgesinde geniş destek bulması dikkat çekiciydi. Ancak partinin kısa ömrü, tek partili siyasi modelin dönem için hala gerekli olduğu düşüncesini teyit etti. Bu modelin ekonomiye istikrar sağladığı ve servetin sürekli artmasına katkıda bulunduğu düşünülüyordu. SCF özellikle ihracat merkezli tarımla uğraşan bölgeler olan Aydın, İzmir, Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz'de ve aynı zamanda iç pazara yönelik üretim yapan Trakya'da büyük destek buldu. Bölgesel elitlerin desteğin alan SCF partiyi kitlesel destek kazanması dünya ekonomik krizinden etkilenen tüccar sınıfı ve halk kitleleriydi (Emrence, 2004:211).

Partinin kurucuları arasındaki Ahmet Ağaoğlu Ağaoğlu'nun düşünceleri liberalizm, milliyetçilik ve demokrasinin bir karmasıydı. Bireysellik ve birey özgürlüğü üzerine yapılan vurgu eserlerinde sıkça tekrarlanan bir temaydı. Ağaoğlu Serbest İnsanlar Ülkesinde adlı eserinde kendi liberal ütopyasını resmetmişti. Bununla beraber ılımlı devletçiliği, kuvvetli hükümet taraftarlığı ve korporatizm yaklaşımı kimi görüşleriyle Ağaoğlu'nun sistemli ve tutarlı bir düşünür olduğu söylenemez (Erdoğan, 2005: 34) Serbest Cumhuriyet Fırkası, başlangıçta vesayet altında kurulmuş olsa da sonradan geleneksel güçlerin odak noktası haline geldi. Fethi Okyar Cumhuriyetin temel ilkelerine inanan birisiydi. Buna rağmen Fethi Okyar ve partiden geçecek diğer vekillerin Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda gönülsüz olmalarının arka planında; Atatürk'ün Fethi Okyar'a verdiği sözle partiye yetmiş vekil tayin edeceği mektubunda yer alıyordu (Okyar, 2014: 78). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu, Cumhuriyet devrimlerinin toplum nezdindeki etkisini test etmek amacıyla, bu otoriter siyasi iklimde Liberal bir parti kurma düşüncesinin bir sonucu gibi görünüyordu. SCF kısa süre içinde kurulduktan sonra halktan gördüğü rağbet başta Atatürk olmak üzere rejimin önde gelenlerini endişelendirince parti kapatıldı.

7. 1929 Ekonomik Krizinde Türkiye

1929 Dünya Ekonomik Krizi, liberalizmin temel prensiplerini sorgulayan bir dönemi başlattı. Kriz, ekonomik düzenin sadece serbest piyasa mekanizmalarına dayalı olmasının yetersiz olduğunu ortaya koydu ve devlet

müdahalesine yönelik yeni yaklaşımların gelişimine zemin hazırladı. 1926 Atatürk'e yönelik İzmir Suikastı gerekçesiyle krizden üç yıl önce pek çok İttihat ve Terakki mensuplarına ait şirketleri el koyulup tasfiye edilerek devletleştirilmişti. Bu tasfiye, aynı zamanda içi kapanmayla beraber yaşandığından dünya sermaye ve kredi sisteminden faydalanma imkanlarını daha da daraltmıştı. (Yılmaz, 2005: 18). Bu türden uygulamalar Türkiye'de liberal kurumların tesisini mümkün kılacak müteşebbis burjuvaziye iş bölümünün çeşitliliğini ve hukuki çerçevesini ortadan kaldıran bir pardos yaratmıştı (Buğra, 2005: 321) Bu himayeci gelenek içinde liberalizmin varlık bulma imkanları çok zor olduğundan muhafazakâr ve milliyetçi ideolojinin boşluklarında kendine ancak yer bulan bir düşünce niteliğe sahipti. Bu nedenle Yahya Sezai Tezel Türkiye'de liberallerin kültürel ekseninde liberal değil muhafazakâr olduklarını iddia etmekteydi (Tezel, 2000: 31). Aslında muhafazakarlığın modernliğe tepkisi olarak halk ve özgürlük alanlarını genişletme uğruna pratik ve pragmatik bir siyasetin gereği olarak konjonktürel olarak liberal söylemleri kendi varlık alanlarıyla sınırlı bir kavrayış içinde talep etmekteydiler. Fakat bu söylem toplumun diğer bütün farklı toplumsal kesimleri için yapılan bir talep olmadığı için meşruiyet temeli bulunmamaktaydı. 1929 Ekonomik kriziyle bu meşruiyet dile getirilmese bile toplumsal halk tabanında güven itibar krizine yol açacaktı

1929 Dünya Ekonomik Krizi, devletçi politikaların dünya siyasetinde ana odak haline gelmesine neden olmuş; bu model, Türkiye ekonomisinin kendi içindeki yapısal zorunluluğunun bir sonucu olarak, kriz döneminin gerektirdiği uygulamalarla birleşmiştir. Kriz, talep yetersizliğinden kaynaklandığı için Keynesçi Refah devleti müdahalelerini zorunlu kılmıştır. Amerika'da tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi, üretim fazlası ve arz yönlü bir kriz olarak başlamış olsa da; Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal koşullar 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerini daha derin bir şekilde hissetmesine neden olmuştur (Kuruç, 1988: 58). Kriz döneminde devlet ve sermaye arasındaki ilişkilerde devlet yabancı sermayeye mesafeli yaklaşıp da ihtiyaç dahilinde gerekli kolaylıkları göstermiştir. 1929 Ekonomik Krizinin patlak vermesinin ardından devletçi felsefenin Türk iktisadi politikası aracı haline dönüşmesiyle birlikte hem yabancı sermaye hem de yerli sermaye ile ilişkiler II. Dünya Savaşı'na kadar gergin bir seyir takip etmiştir (Yapıcı, 2023:157).

Yeni Cumhuriyetin sanayisi, Osmanlı'dan devraldığı endüstri kurumlarıyla sınırlıydı ve büyük ölçüde tarım ülkesi görünümündeydi. Osmanlıdan müdevver sanayi kuruluşları Askeri çuha ihtiyacını karşılamak üzere kurulan Hereke Fabrikası Harb Sanayi tesisi olan Taphane-i Amire, İstanbul Gelibolu ve İzmirdeki Baruthaneler, Feshane Beykoz Deri ve Kundura fabrikası irili ufaklı un ve şeker fabrikalarıydı (Sarc, 1940: 54). Bu fabrikaların çoğunda sermayenin ancak % 15 Türkelere aitti (Kuruç,1999: 1929 aynı zamanda Osmanlı'dan kalan borçların son taksitinin ve Lozan'da imzalanan gümrük tahditlerinin sona erdiği bir yıl olması bakımından da önemliydi. Ayrıca, Cumhuriyet'in

kuruluş yıllarından itibaren, liberal politikaların beklenen sanayi ve ekonomik kalkınmayı sağlamadığı anlaşılmıştı. Türkiye'de, dünya ekonomik düzeninin bir sonucu olarak, devletçi ekonomik politikaların benimsenmesi kaçınılmazdı (Boratav, 1995: 74).

Cumhuriyet'in ilanından altı yıl sonra ortaya çıkan ekonomik kriz ortamında, Osmanlı'dan devralınan ekonomik bakiyeler gündeme geldi. Devletçilikle çözülemeyecek problemlerin ortaya çıktığı bu dönemde liberal bir parti kurmak, o dönemin ruhuyla da pek uyumlu görünmüyordu. Cumhuriyetin kuruluşundan Büyük Ekonomik Kriz'e kadar olan dönemde izlenen ekonomik modelin özel girişim yanlısı olduğu konusunda iktisat tarihçileri birleşmişse de 1929 yılı, Türkiye'nin olumlu beklentilerini boşa çıkaran bir yıl olmuş; içsel olumsuzluklarla dış kaynaklı 1929 krizi etkileşim içinde Türkiye'yi daha sarsıcı bir şekilde etkilemiştir (Çavdar, 2004, 154).

Avrupa'nın, krizden çıkmak için izlediği Keynesçi politikalar, devletin geniş enstrümanlarıyla ekonomiye müdahalesini zorunlu kılıyordu. Türkiye'de de ekonomik yapıya ve iç dinamiklere uygun olarak devletçi politikaların benimsenmesi kaçınılmaz hale geldi. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen liberal politikaların sonuç vermediği de anlaşılınca, devletçi ekonomik politikalar önem kazandı (Toprak, 1982, s. 64).

Yeni kurulan Cumhuriyetin ekonomik zayıflığı, 1929 kriziyle birlikte artan hayat pahalılığı, savaş koşullarının getirdiği maliyetler ve vergi artışları gibi baskılarla birleşerek, toplumda içten içe birikmiş ancak ifade bulamamış bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Krizin getirdiği sıkıntılar, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ve hükümetin izlediği politikaların gözden geçirilmesine neden oldu (İlkin, Tekeli, 1982: 124).

1929 yılında Türkiye'nin dış ticaretini büyük ölçüde etkileyen gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, tüccar kesiminin aşırı ithalata yönelmesine ve döviz talebinin artmasına neden olmuştur. Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin ödenmesinin bu yıla denk gelmesi ve tarıma dayalı Türkiye ekonomisinde ihracat gelirlerinin beklenmedik biçimde düşmesi, Türkiye için büyük bir darbeydi. Türkiye, bu büyük krizde, ekonomisine sağlam bir temel kazandırmadan, daha küçük krizlerle de yüklenmiş bir şekilde girmek zorunda kaldı (Tekeli, İlkin, 2009, :64). Türk ekonomisinin tamamen çöküşünü engellemek için, Türkiye, kriz döneminde zorlayıcı tedbirler almıştır. Açlık ve işsizlik yaygınlaşmış, mahsul zayıf olmuştur. Bu şartlar altında Türkiye'nin ilk liberal partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve liberal ekonomi politikalarını savunmuştur. Sanayileşme programının devlet tarafından yürütülmesi kararı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sanayiyi fonlamak için kullanılacağı düşüncesi ve İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan kanunlarla birlikte süreç tamamlanmıştır. Türkiye'nin ilk liberal partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ekonomik programı, basın ve yayın özgürlüğü, vergi indirimleri,

limanlardaki devlet tekelinin kaldırılması gibi maddeleri içeriyordu (Keyder, 1993: 45).

Krizle karşı alınan tedbirler arasında paranın değer kaybının engellenmesi amacıyla çıkarılan 'Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu' bulunmaktaydı. Ancak, özellikle yabancı bankaların spekülasyon faaliyetlerini kontrol edememe sorunu, kanunun amacına ulaşmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet yönetiminin bilinçli bir şekilde para değerini düşürerek borçlardan kurtulma spekülasyonu da bu dönemde sıkça yapılanlar arasındaydı (Kuruç, 1988: 128).

Krizle birlikte, Sanayi başta olmak üzere, birçok sektörde büyük iflaslar yaşanmıştır. Ekonomik bilginin yetersiz olduğu bu dönemdeki yoğun tartışmalarda, liberal politikaların savunulmasının zor olduğu düşünülmüştür. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla birlikte, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi düzeninde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Devletçi politikalar, ekonomik krizin etkilerini azaltmak için benimsenmiş ve Türkiye'nin kalkınma stratejisi şekillenmiştir (Tokgöz, 199: 38). Türkiye'de devletçi politikaların ana odak haline gelmesiyle; kriz döneminin gerektirdiği uygulamalarla birlikte ortaya çıkan zorunluluklar; Keynesçi Refah devleti müdahalelerini zorunlu kıldı. Sanayinin devlet eliyle yürütülmesinin içsel nedenleri arasında, küçük girişimciliğin ağır sanayi hareketinin altından kalkamayacak kadar sınırlı sermayesi olması ve devletçilik çizgisinin bu eksikliği giderme gerekliliği bulunmaktaydı. Dışsal nedenler arasında ise Avrupa sanayi malları fiyatlarındaki düşüşün sanayileşmeye ivme kazandıramaması yer almaktadır (Boratav, 1998: 54).

Diğer taraftan, Dünya ekonomik krizi, uluslararası serbest ticaret nizamından ayrılan ülkeleri kendi ticaretlerini kontrol etmeye yönlendirdi. Türkiye, korumacı bir politika izleyerek dış ticaret münasebetlerini devlet kontrolü altına aldı. Türk parasının değer kaybını engellemek için çeşitli tedbirler alınsa da ekonominin daha geniş bir stratejik plan içinde ele alınması gerekiyordu. Bu süreçte, 1930'dan itibaren Türkiye'nin ekonomik durumu daha sağlam bir temel kazanmaya başladı (Tökin, 1965: 29). Demiryolu politikası, sanayileşmeye altyapı oluşturarak iç pazarın bütünleştirilmesi ve savunma gibi alanlarda Türkiye'ye uzun vadeli faydalar sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikalarında da değişiklikler yaşandı. Dış ticarete güdümlülük ve koruyucu tarife sistemi benimsenerek ticaret dengelemeye çalışıldı. Türkiye, dış ticaret dengesindeki açıkları kapatma çabasıyla ekonomik bağımsızlığını arttırmaya çalıştı (Toprak, 1982:86).

İsmet İnönü hükümetinin, 1929'da başlayan ekonomik kriz karşısında aldığı; Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu gibi düzenlemeler ve Türk parasını koruma kanunu; mali disiplini koruyarak Türk parasının değerini belirli bir seviyede tutmaya çalıştı. Diğer taraftan Fethi Okyar, devletçilik politikasını eleştirerek paranın stabilize edilmesi gerektiğini savundu. Rüştü Saracoğlu ise, ekonomik ve siyasi müdahalelerin kaçınılmaz olduğunu, devletçilik

politikasının zorunluluğunu vurguluyordu (İlkin, 1975: 52).

Sonuç olarak, 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye'nin ekonomik politikalarında birçok temel değişikliklere neden oldu. İç siyasetin tartışmalarının eşlik ettiği çalkantılı kriz ortamında liberal politikaların yerini devletçi müdahaleler olarak Türkiye'nin ekonomik gelişim stratejisinin şekillenmesine katkıda bulundu. Nitekim, bu dönemde alınan tedbirler, Türkiye'nin ekonomik direncini artırarak daha sağlam bir ekonomik temel oluşturdu.

8. Sonuç

Türk siyasal düşünce geleneği içinde, liberal ideolojinin siyasal pratikleri ve bunlara yönelik algılamalar, genellikle Batı'daki uygulamalardan farklı bir şekilde, zaman zaman ekonomik liberalizmin ağırlık kazandığı bazen de siyasal liberalizmin ön planda olduğu bir seyir takip eder. Siyasal liberal söylemlerin yoğunlaştığı dönemler genellikle iç siyasetle ilgili olmuştur. Örneğin, II. Abdülhamit döneminde siyasete karşı muhalefetin artması ve anayasal düzen talepleri, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına yol açtı. Ancak, 1909'dan sonra İttihat ve Terakki'nin dolaylı iktidarı döneminde, liberal talepler artık iktidara gelen bir parti için geride bıraktıkları bir araç haline gelmişti. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı, düşünce, sanat, kültür ve basın alanında önemli bir ivme yarattı. Bu ivmenin bir nedeni, imparatorluk içindeki Gayrimüslim azınlıkların siyasal anlayışlarının liberal tezlerle dayanmasıydı. Gayrimüslim tüccarların, özellikle büyük şehirlerde, İstanbul, İzmir, Selanik, Trabzon gibi şehirlerde, imparatorluk içindeki ticari ağların bir ucunda bulunmaları, liberal düşünce etrafında odaklanmalarına neden oldu. Liberal düşünce etrafında bir araya gelen, kentli orta sınıfı oluşturan Gayrimüslimler, Avrupa devletlerini arkalarına alarak, imparatorluğa reformlar yapma baskısını artırdılar. Bu talepler, Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan uluslaşma ve ulus devlet ideolojileri etrafında şekilleniyordu.

Gayrimüslimler arasında liberal ideolojinin desteklenmesinin temel nedeni; imparatorluk coğrafyasındaki ticari devrelerdeki rol alan bu tüccar sınıfının büyük şehirlerden Anadolu'ya kadar uzanan ekonominin her halkasında Gayrimüslimlerin etkili olmasıydı. Ortaya çıkan liberal talepler, adalet, özgürlük ve eşitlik gibi Fransız devrimini ruhuna uygun taleplerle örtüşüyordu. Ancak, bu taleplerin etnik grupların devleti parçalayacak projelerine dönüşmüş olması, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra fark edildi. Örneğin, Rumlar 1821'de Mora'da başlayan taleplerle önce adalet ve eşitlik istediler, ardından özerklik ve toprak talebiyle bağımsızlıklarını kazandılar. Benzer bir yol izleyen Sırlar, önce adalet ve eşitlik talepleriyle başlayıp, ardından özerklik ve toprak talebiyle 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını ilan ettiler. İmparatorluktan kopan her parça, başlangıçta adalet, eşitlik ve özgürlük talepleriyle yola çıkarak, daha sonra özerklik ve toprak talepleriyle bağımsızlık kazanma eğilimindeydi. Bu durum, imparatorluğun zayıf dönemlerinde, savaş yıllarında

gerçekleşti.

Türkiye'de siyasal liberalizm düşüncesinin, “devleti parçalayacağı endişesi” taşımasının temel nedenlerinden biri, toplumsal ve siyasal hafızada yer etmiş bu deneyimlerdir. Cumhuriyet döneminde liberalizmin değerlendirilmesinde bu mesafeli ve korumacı tutum etkili olmuştur. 19. Yüzyılın birinci yarısından başlayarak Osmanlı'nın Balkan topraklarında başlayan Liberal taleplerin devletin parçalanmasıyla sonuçlanması, siyasal bilinçaltında şüphe, temkin ve bazen de fobi oluşturmuştur. Bu endişe Cumhuriyetin kurucu kadrolarının siyasal tutum ve davranışları üzerinde liberalizme karşı mesafeli bir tutumu beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu endişenin bir başka iktisadi yönü ise Liberal iktisadi faaliyetlerde bulunan girişimci bireyler millî ruhun parçalanmasına, millî birliğin enternasyonalist bir dünya düzeninin içinde erimesine yol açacakları kuşkusu ile milliyetçi tutum tarafından kuşkuyla karşılanmaktaydı. List' in millî iktisat anlayışı, liberal dünya ekonomik düzenine karşı bir savunmacılığı öngörmekteydi. Popülizm, bu bağlamda yoğun bir milliyetçi söylemle, liberalizmin enternasyonalist söylemle birleşerek” iç ve dış mihraklar itibarıyla kuşkuyla karşılıyordu. Bazen bu kuşku romantizmle beslenerek popülist bir biçim alarak gelişmiş ülkeler karşısında komplo teorileriyle birleşerek reaksiyoner bir tepkiyle popülist ideolojinin ayrılmaz parçası haline de gelebilmekteydi (Öğün, 1992: 119)

1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye'nin ekonomik politikalarında temel değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemde vergi politikaları da eleştirilmiştir. Fethi Okyar, uygulanan vergilerin oran ve çeşitlilik bakımından fazla olduğunu ve devletin gelir kaynaklarını zayıflattığını ifade etmiştir. Ancak, kriz koşullarında gelir kaynaklarını nereden sağlayacakları konusunda liberallerin net bir çözüm önerisi olmamıştır. Türkiye'nin bütçesi küçülmüş olmasına rağmen, dengeli bir bütçe politikası yürütüldüğü ve mali disiplinin korunduğu görülmüştür. Krizin yıkıcı etkileri altında, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik yapının profili çıkarıldığında, Fethi Okyar'ın da fikrinsel anlamda dahil olduğu liberal ekonomi politikalarının -özellikle kriz ortamında- nesnel bir temeli olmadığı anlaşılmaktadır. Ekonomik liberalizmin, Türkiye'nin kriz koşullarında karşılaştığı sorunları çözmekte nesnel bir temeli olmadığını anlaşılması üzerine; devletçi politikaların uygulanması, özellikle ithal ikameci politikaların benimsenmesi, ekonomideki dengeleri sağlama adına zorunlu hale gelmiştir. Kriz ortamı, liberal politikaların kalkınma hedeflerini gerçekleştirilemeyeceğini göstermiş, devletçi politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Tamamen liberal politikaların aksine ithal ikameci politikaların uygulandığı bu dönemde; temel yöntem, ithal ikameci politikaların benimsenmesi, ticaretin kontenjan, takas, lisans ve klering usulleriyle düzenlenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Başar, 1933: 22)

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin doğrudan etkisiyle Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların liberalizmin zorunlu olarak geri plana itildiği bir dönemi işaret ettiği

söylenbilir. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, liberal politikaların yetersiz kaldığını ve devlet müdahalesinin gerektiğini göstermiştir. Bu dönemde alınan tedbirler, Türkiye'nin ekonomik direncini artırarak daha sağlam bir temel oluşturmuştur. Türkiye'de liberalizm yer yer milliyetçilikle yer yer muhafazakarlıkla bazen de hafif bir devletçilik söylemiyle bir almaşık biçiminde kendine varlık alanı buldu. Siyasal liberalizmin Türkiye'nin siyasi tarihinde devletin topluma karşı aldığı pozisyona göre toplumsal ve siyasal olarak baskı eğilimine girdiği dönemlerde gündeme gelen bir ideoloji oldu. Türkiye'de geniş toplumsal kalabalıkların devletle olan hoşnutsuz gerilim dönemlerinde Cumhuriyet dönemi boyunca halka rağmen halkçı monolitik tutumuna karşı geçici bir sığınak olarak görüldü. Türkiye'nin siyasal geçmişinde belirleyici olan sembiyotik tesianütücü toplumsal ilişkiler bu ideolojinin örgütlenme ve zihniyet düzeyinde varlık alanı bulmasını zorlaştıran toplumsal ve siyasal mirastan kaynaklanmaktaydı. Özgürlük kavramı 1950'li yıllar öz Türkçecilik furyasının bir sonucu olarak Hürriyet kelimesinin yerine Nurullah Ataç tarafından geliştirilen sonrasında özellikle sol düşünce dünyasında sıklıkla benimsenen bir kavram haline geldi. Ahmet İnel'in çok yerinde tespitiyle Liberalizm 19. Yüzyılın ilk yıllarında. İttihat ve Terakki iktidarını hazırlayan koşullarda, özellikle uluslaşma akımlarının çatışmasından beslenen yeni otoriteryanizmin etkisiyle, siyasi liberalizm ilkesi reformcu düşünce milliyetçilik içinde kendisini ifade ettiği için serbestiyetçilik kutupları arasında sıkışarak kendini ifade etmek zorunda kaldığı kendi siyasal meşruiyetini üretemedi (İnel, 2005: 42). Cumhuriyetle birlikte ulus inşa sürecinin gerekleri yanında liberalizmi işe yaramaz olarak görüldü. Bu görüşü savunanlar hâkim siyasi elitin ve resmî ideolojinin solunda yer aldılar (Bakırezer, 2004: 140)

Türkiye'de siyasal muhalefet alanının baskı altına alındığı dönemlerde iktisadi liberalizm alanındaki eleştiriler bir kaçış alanı işlevi gördü. Nitekim Şerif Mardin'de Türk siyasal geleneği içinde Hürriyetin ilanından sonra Abdülhamit zamanında güçlenen liberal davranışın meydana boş bulduğunu iktisadi alanda liberal olmanın devletin müesses nizamı bakımından bir sorun oluşturmadığı bir alandı (Mardin, 1990:100) Cumhuriyet'in kurulması ve devrimler iki yüz yıllık batılılaşma serüveninde bir tereddüdün, bir eşikte duraklamanın sona ermesi anlamına geliyordu (Tanpınar, 2006: 112) Geleneksel düşünce biçimiyle batılı düşünme arasındaki bu ikilem modernleşme süreci boyunca iki farklı akılsallık arasındaki gerilimli ilişki Cumhuriyetle birlikte devam etmiş bu gerilim uzlaşmacı bir zemin üzerinden iktidara gelmekten çok devletin egemenliğini ele geçirmeyi siyasal muhalefetin başlıca hedefi haline getirdi. Hak ve özgürlüklere yönelik talepler büyük ölçüde araç olarak kullanılmakla sınırlı kaldı. Bu nedenle Liberalizmin moral ve siyasal zemini olarak bireyin varoluş koşullarını ilişkin bir gelenek oluşmadı. Siyasal modernleşmenin getirdiği bireysel hak ve özgürlükler evreni batı ölçülerinde olmasa bile yine de büyük kazanımlar olarak kabul edilmelidir. Bu alana yönelik hak ve

özgürlükler evreni Cumhuriyetin resmî ideolojisiyle gerilimli bir ilişkiyi iki binli yıllara kadar sürdürmeye devam etti. Bu gerilimli ilişkinin kamusal ve sivil alanda klientalist ve comonüter himaye ve nüfuz ağları bireyin gelişebilecek alanlarını hem devlet aleyhine hem de birey aleyhine daha da daralttı. Toplumsal tabanda manzara böyleyken devlet nezdinde ise bireyin yalnızca ilgi/çıkar taşıyıcısı değil, değer taşıyıcısı olarak da kendini var edip hak öznesi olarak ontolojik olarak kültür ve siyasal davranış biçimini oluşturacağı bir hareket alanı da oluşmadı. (Toker, 2004: 115). Bu siyasal kültür ve davranış kodları Batıdaki siyasal kültür geleneğinden farklıydı. Siyasal iktidara karşı muhalefeti besleyen burjuvazi sınıfı yoktu. Modernleşmenin öncülüğünü yapan bu sınıfın iktisadi taleplerinin gerektiği yönetim ve hukuksal değişimleri dillendirecek irade de söz konusu değildi. Bu nedenle siyasal değişim talepleri yapıya değil şahıslara yönelik olarak sınırlı kaldı. Bu taleplerin bir başka niteliği ise siyasal iktidara karşı iktisadi olmaktan çok istibdada karşı bir tepkiydi (Adıvar: 1955:19).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan toplumsal formasyonda, burjuvazi esas itibarıyla Gayrimüslüm unsurlara dayanmaktaydı. Müslüman kökenli burjuvazi ise Gayrimüslim burjuvaziye göre zayıftı. Burjuva devrimini kendi başına yürütebilecek kadar güçlü değildi (Yılmaz, 2004:189). Liberal ideolojinin modernleşme taleplerini bir sınıfın iktisadi ve siyasi çıkarları olarak talep edecek ne gücü ne de bu düşünceleri geliştirecek entelektüel birikimleri vardı. Bu nedenle bu sınıfın yerine devlet ve bürokratik elit modernleşmenin öncülüğünü üstlendi. Devlet ve bürokratik elitler sadece modernleşmenin kültürel biçimlerini değil bizzat iktisadi kurum ve teşebbüsleri de devletin himaye ve nüfuz ilişkileri içinde oluşturdular. Bu güdüm sadece iktisadi alanda değil siyasal alanda da söz konusuydu. Serbeste Cumhuriyet Fırkası' nın kur(du)rulması tam bu iradenin sonucuydu.

Cumhuriyet döneminde çok partili bir rejime geçiş denemeleri Terakki Perver Cumhuriyet fırkası ve ondan sonra gelen bütün denemeler devletin monolitik gücü karşısında yaşam alanı bulamadı. Serbest Cumhuriyet Fırkası resmî ideoloji tarafından muvazaalı güdümlü bir girişim olarak kurularak yine aynı irade tarafından kapatıldı. Serbest Cumhuriyet Fırkası güdümlü ve muvazaalı bir parti olarak kurulmasına rağmen kısa sürede toplum nezdinde geniş bir itibar ve teveccüh görmesi müesses nizam için bir tehlike olarak görüldüğü başvekalet ve dahiliye vekaletine yazılan raporlardan açık bir şekilde anlaşılmıştır. Cumhuriyet'in yedinci yılında ekonomik toplumsal sorunlarını açacak sermaye birikimi yetişmiş insan gücü o yıllarda kıt olduğundan 1923-1930 arası uygulanan ekonomi politikaları siyaset alanında olmasa bile iktisadi alanda Liberal ekonomi politikalarına yakın politikalar idi. Bu politikalarla ülkenin kalkınmasının yedi yıl içinde beklenen sonuçlar elde edilmemiştir. 1929 Dünya Ekonomik krizi devletçi kamusal politikaları başlatmak için de önemli bir gerekçe oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Aslan, Z. (2005). Türkiye’de Liberal Düşüncenin Önündeki Engeller, İçinde: M. Yılmaz (Ed). *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (s. 232-244). İstanbul: İletişim Yayınları
- Akşin, Sina. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul Remzi Kitapevi
- Atay, F, R. (2001) *Çankaya*, (2.b). İstanbul: Pozitif Yayınları
- Aydemir Ş. S. (1996). *Tek Adam- Mustafa Kemal; C.III 1922-1938*; İstanbul: Remzi Kitapevi
- Aydemir, Ş, S. (1966). *Tek Adam I. II. Cilt*, (4.b). İstanbul: Remzi Kitapevi
- Bakirezer, G. (2005). Türkiye’ de Sosyal Liberalizm (1908-1945), İçinde: M. Yılmaz. (Ed). *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm* (s.139-160). İstanbul: İletişim Yayınları
- Başar, A, H. (1933). *İktisadi Devletçilik Cilt. II*, (1.b) İstanbul; Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi
- Berkes, N. (1954). Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism, *Middle East Journal*, 8(4). 375-390. <http://www.jstor.org/stable/4322635>
- Berlin, I. (1995). *Incorporating Liberty Four Essay on Liberty* Harris I. (Ed). Oxford University Pres
- Berkes, N. (1954). Ziya Gökalp: His Contribution to Turkish Nationalism, *Middle East Journal*, 8(4). 375-390
- Berktaş, F. (2012). Liberalizm Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız İdeoloji, 19. Yüzydan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojile, İçinde: H. B. Örs (Der). İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, (2.b). İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Braudel, F. (1993). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII Yüzyıllar*, (1.b). M.A Kılıçbay, (Çev.). Ankara:Gece Yayınları.
- Buğra, A. (2005). *Devlet ve İş Adamları*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye Demokrasi Tarihi, 1839-1950* Ankara: İmge Yayınları
- Debrey, R. (1997) Cumhuriyetçi misiniz? Ahmet Arslan. (Çev.). *Türkiye Günlüğü*,47(16-27)
- Demirel, A. (1994). *Birinci Mecliste Muhalefet*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Doğan, A. (2005). Ulum-u İktisadiye İçtimaiye Mecmuasında Liberal Anlayış. İçinde: M. Yılmaz. (Ed). *Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm*. (s. 75-82). İstanbul İletişim Yayınları.
- Emrence, C. (2005). Dünya Krizi ve Türkiye’de Toplumsal Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası İçinde: M.Yılmaz. (Ed.), *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İstanbul İletişim Yayınları, (s.213-215). İstanbul: İletişim Yayınları
- Erdoğan, M. (2005). Liberalizmin Türkiye’deki Serüveni, İçinde: M. Yılmaz (Ed). *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (s.23-41). İstanbul: İletişim Yayınları
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul Ötüken Yayınları
- Hale, W. (1980). Ideology and Economic Development in Turkey, 1930-1945, *British Society for Middle Eastern Studies*, 7(2) 100-117,Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/194899>
- Heyd, U. (2002). *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Kadir G, (Çev.). (2.b). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Heywood, A. (2011). Siyasi İdeolojiler, Ahmet. K.B (Çev.). (2.B)., İçinde B. Kalkan (Haz). İstanbul Adres Yayınları
- Hobsbawm, E, J. (1995). *Sermaye Çağı*, ŞB.H. Şener. (Çev.). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1996). *Kısa 20.Yüzyıl 1914-1991*, Y. Alagon, (Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- İbni Haldun, (2007) *Mukaddime*. Süleyman Uludağ. (Haz). İstanbul: Dergâh Yayınları,
- İlkin, S, (1975). Türkiye’de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi, İçinde: O. Okyar. (Ed.), *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (s.45-78). Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları
- İlkin, S, Tekeli, İ. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ Yayınları, Ankara
- İnsel A. (2005). Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soy Çizgisi. İçinde: M. Yılmaz. (Ed.), *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (s.41-74). İstanbul: İletişim Yayınları
- Kafaoglu, A.B. (2004). *Türkiye Ekonomisinin Yakın Tarihi*, İstanbul Kaynak Yayınları,
- Karaman, D. (2005). Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasında Liberal Anlayış. İçinde: M. Yılmaz. (Ed.), *Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (s. 84-102). İstanbul: İletişim Yayınları
- Karaosmanoğlu, Y.K (2018). *Politikada Kırk Beş Yıl*, İstanbul İletişim Yayınları
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek, Özdemir. (Çev.), Ankara: İmge Yayınları
- Karpat, K. (2007). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Esin, Soğanclar. (Çev.), Ankara: İmge Yayınları
- Kennedy, Paul. (1990). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, (Karanakçı, B. (Çev.). ((1.b). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (1.b). Ankara: Dost Kitapevi
- Keyder, Ç. (1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, (2.b) Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, S. Tekay, S, (Çev.). (1.b) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocak C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Koçak, C. (1996). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*

- (1.b). İstanbul: İletişim Yayınları
- Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, (1.b). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Tarihi I,II*, (1.b). Ankara: SBF Yayınları
- Kuruç, B. (1999). Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler İçinde: *Bilanço Uluslararası Kongre 1923-1998*, II. (s.25-50). İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kuruç, B. (1999). 1930'ların Sanayileşme Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler, *Çarklardan Chiplere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 87- 112
- Mardin, Ş .(1992). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1992). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1994). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1999) *İttihat ve Terakki*, (2.b). İstanbul: İletişim Yayınları
- Atütürk, M. K. (1999) Nutuk, (4.b). U. İğdemir U, Özerdim S. İ.Arar, Ankara :Türk Tarihi Kurumu Yayınları
- Ohannes, S. (2015) *Mebâdi-i İlm-i Servet-i Milet F. Dıgıroğlu, H. Genç, M. Özgür vd. (Haz)*. İstanbul: Dergah Yayınları
- Okyar, F. (2014). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Feshedildi*. İstanbul: Derin Kültür Tarih Yayınları
- Öğün. S. S. (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Özavcı, H, (2012) *Anatolian Studies, Libaralism in the Turkish context and its historiograph;:Past and Present*, Birtish Institute, Vol. 62 (12), pp. 141-151
- Sarc, Ö.C. (1940) *Tanzimat ve Sanayimiz*, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1940.
- Selek, S. (1968). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Burçak Yayınları
- Selek, S. (1987). *İsmet İnönü Hatıralar II. Cilt.*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Shagen, D. (1993). *Yaralı Bilinç*, Haldun Bayri. (Çev.), İstanbul Metis Yayınları
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisa Tarihi*, (2.b). İstanbul Dergah Yayanları
- Tanpınar, A. H. (2006) *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergah Yayınları
- TBBM.(2023).Takriri Sükun Kanunu, Resmi Ceride:4 III.IMI Sayı, 87. No. 578). <https://www.tbmm.gov.tr/Arama/Sonuc=TakririSukun>
- TBMM .1992). *İsmet İnönü'nün TBMM deki Konuşmaları (1920-1973)* TBMM Kültür ve Sanat Yayınları Kurulu,
- Tekeli, İ, İlkin, S, (2009). *1929 Dünya Buhrânında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, (1.b) Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Tekeli, İ, İlkin, S, (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, (2.b). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tezel, Y. S. (2000). *Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi 1923-1950*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınevi,
- Tezel, Y.S.(2013).Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde "Muhafazakarlık" Sorunsalı, İçinde: Bora. T., M. Gültekin (Ed). *Türkiyede Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, (25-39) İstanbul İletişim Yayınları
- Toker, N. (2005). Türkiye'de Liberalizm ve Birey, Yılmaz. M. (Ed) Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm, (s.103-109), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokgöz, E. (1999). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*, (1.b) Ankara: İmaj Yayınları
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. (1.b). İstanbul: Yurt Yayınları.
- Tökin, İ, H. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, (1.b). İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler I. Cilt* İstanbul: İletişim Yayınları
- Türk, H. B. (2005). Halide Edip Adıvar'ın Liberalizmle İmtihanı. İçinde: M. Yılmaz (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*. (s.119-135). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tütengil, C. (1965). Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 25(1-2).
- Yetkin, Ç. (2004). *Atatürk'ün Vatan'a İhanetle Suçladığı S.C.F Olayı*. İstanbul: Otopsi Yayınları
- Yapıcı, H. (2023). *Tek Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Milli Burjuvazi* (1.b) İstanbul İstanbul: Çizgi Yayınları
- Yılmaz, M (2005). Sunuş. İçinde: M. Yılmaz (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, (s.13-23). İstanbul: İletişim Yayınları
- Yılmaz, M (2005). Tek Parti CHP Kemalizm ve Liberalizm. İçinde. M. Yılmaz. (Ed.), *Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm* (s. 189 -194). İstanbul: İletişim Yayınları,
- McNeill, W. (1994). *Dünya Tarihi*, Alaeddin Şenel, (Çev.). Ankara İmge Yayınları
- Zürcher, E. (2003). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, İletişim Yayınları

Extended Summary

Purpose

The aim of this article is to analyze the developmental processes of liberal thought within the tradition of Turkish political thought from the Ottoman Empire to the Republic. It will investigate the theoretical foundations from which liberalism derived and how the concept of liberalism was understood within the framework of Ottoman Westernization. The question of why liberal thought could not establish its own type and institutions within the traditional imperial structure will be discussed both intellectually and socially. The world view and societal design of the rising class of the bourgeoisie in the 19th century, which led to the development of liberal thought as a result, will be comparatively analyzed within the context of a traditional imperial structure.

While there is a rich literature on ideologies at the institutional and ideological levels in the two-century Westernization problem of the Ottoman Empire, the problem of overcoming the institutions of the imperial structure with those of the nation-state is not much discussed as an anachronistic issue, both philosophically and socially. Therefore, this article also aims to fill this gap in the field. The second main topic of the article analyzes the historical social and political conditions of attempts to establish a party with a Liberal agenda in Turkey, such as the Free Republic Party, during the years of the intense 1929 World Economic Crisis.

Literature Review

In this text, a comprehensive perspective is provided by reviewing the literature on Ottoman modernization, discussing the theoretical and intellectual sources of Liberal ideology in the 19th century within the framework of European political history. Additionally, using the tools of a holistic methodological approach, the understanding of the global universe, the concept of the individual, the relationship between individual and society, and the relationship between individual and state, based on which this ideology is rooted, are analyzed in the context of Turkish political tradition. The problem of why these institutions and concepts could not develop their own forms is discussed through a comparative analysis. Liberalism, viewed as a means of seeking solutions to the practical problems of the Empire rather than deriving solely from the theoretical and intellectual foundations of concepts such as individual rights and freedoms, the notion of human rights, and the supremacy of constitutional law.

Design/methodology/approach

This study aims to address the fundamental assumptions and issues by analyzing the theoretical and conceptual foundations of liberal ideologies during the Westernization process, comparing them with their institutionalized forms in the West, and examining their positions and societal legitimacy during Ottoman modernization and the Republic

era. This analysis has been conducted both from the perspective of the history of thought and the historical and methodological processes of societal change. The methodological components of this analysis have attempted to elucidate the original histories of categories such as liberal thought, individual-to-individual relationships, individual-to-society relationships, and individual-to-state relationships. The extent to which the fundamental principles of liberal ideology existed during the Ottoman Empire and the Republic era has been scrutinized. Additionally, the positioning of liberal organizations, thoughts, and traditions has been compared using this method.

Findings

Within the tradition of Turkish political thought, the political practices of liberal ideology and perceptions thereof have often diverged from Western applications, with economic liberalism sometimes taking precedence, while at other times political liberalism has been in the foreground. Periods of intensified political liberal discourse have generally been associated with domestic politics. For instance, the increase in opposition to politics during the reign of Abdulhamid II and demands for constitutional order led to the proclamation of the Second Constitutional Era in 1908. However, after 1909, during the period of indirect rule by the Committee of Union and Progress, liberal demands had become a tool left behind for a party ascending to power.

Starting from the first half of the 19th century and originating in the Balkan territories of the Ottoman Empire, liberal demands culminated in the disintegration of the state. Understandably, this resulted in political subconscious skepticism, caution, and sometimes even phobia towards liberalism among Ottoman state officials and bureaucrats. This apprehension influenced the political attitudes and behaviors of the founding cadres of the Republic, leading to a cautious stance towards liberalism. The attempt to establish the Free Republic Party amidst the environment of the 1929 World Economic Crisis, despite unfavorable global and domestic circumstances, was perceived not as an endeavor to transition to a multi-party regime but rather as a directed effort to consolidate the domain of the single party, aiming to tighten its control rather than embracing democratic will.